

संज्ञां च सं पुनर्लब्ध्वा सावित्रीमभ्यभाषत ।
 ओष्यागत इव प्रेम्णा पुनःपुनरुदीक्ष्य वै ॥ ६५
 सुचिरं बत सुप्तोऽसि किमर्थं नावबोधितः ।
 क्व चासौ पुरुषः श्यामो योसौ मां संचकर्ष ह ॥ ६६
 सावित्र्युवाच ।

सुचिरं त्वं प्रसुप्तोऽसि ममाङ्गे पुरुषर्षभ ।
 गतः स भगवान्देवः प्रजासंयमनो यमः ॥ ६७
 विश्रान्तोऽसि महाभाग विनिद्रश्च नृपात्मज ।
 यदि शक्यं समुत्तिष्ठ विगाढां पश्य शर्वरीम् ॥ ६८
 मार्कण्डेय उवाच ।

उपलभ्य ततः संज्ञां सुखसुप्त इवोत्थितः ।
 दिशः सर्वा वनान्तांश्च निरीक्ष्योवाच सत्यवान् ॥
 फलाहारोऽसि निष्क्रान्तस्त्वया सह सुमध्यमे ।
 ततः पाटयतः काष्ठं शिरसो मे रुजाऽभवत् ॥ ७०
 शिरोभितापसंतप्तः स्थातुं चिरमशक्नुवन् ।
 तवोत्सङ्गे प्रसुप्तोऽसि इति सर्वं स्मरे शुभे ॥ ७१
 त्वयोपगूढस्य च मे निद्रयाऽपहतं मनः ।
 ततोऽपश्यं तमो घोरं पुरुषं च महौजसम् ॥ ७२
 तद्यदि त्वं विजानासि किं तद्ब्रूहि सुमध्यमे ।
 स्वप्नो मे यदि वा दृष्टो यदि वा सत्यमेव तत् ॥ ७३
 तमुवाचाथ सावित्री रजनी व्यवगाहते ।
 श्वस्ते सर्वे यथावृत्तमाख्यास्यामि नृपात्मज ॥ ७४
 उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते पितरौ पश्य सुव्रत ।
 विगाढा रजनी चेयं निवृत्तश्च दिवाकरः ॥ ७५
 नक्तंचराश्चरन्त्येते हृष्टाः क्रूराभिभाषिणः ।
 श्रूयन्ते पर्णशब्दाश्च मृगाणां चरतां वने ॥ ७६
 एता घोरं शिवा नादान्दिशं दक्षिणपश्चिमाम् ।
 आस्थाय विरुवन्त्युग्राः कम्पयन्त्यो मनो मम ७७
 सत्यवानुवाच ।

वनं प्रतिभयाकारं घनेन तमसा वृतम् ।
 न विज्ञास्यसि पन्थानं गन्तुं चैव न शक्यसि ॥ ७८
 सावित्र्युवाच ।

असिन्नद्य वने दग्धे शुष्कवृक्षः स्थितो ज्वलन् ।

वायुना धम्यमानोऽत्र दृश्यतेऽग्निः कचित्कचित् ७९
 ततोऽग्निमानयित्वेह ज्वालयिष्यामि सर्वतः ।
 काष्ठानीमानि सन्तीह जहि संतापमात्मनः ॥ ८०
 यदि नोत्सहसे गन्तुं सरुजं त्वां हि लक्ष्ये ।
 न च ज्ञास्यसि पन्थानं तमसा संवृते वने ॥ ८१
 श्वः प्रभाते वने दृश्ये यास्यावोऽनुमते तव ।
 वसावेह क्षपामेकां रुचितं यदि तेऽनघ ॥ ८२
 सत्यवानुवाच ।

शिरोरुजा निवृत्ता मे स्वस्थान्यङ्गानि लक्ष्ये ।
 मातापितृभ्यामिच्छामि संयोगं त्वत्प्रसादजम् ८३
 न कदाचिद्विकाले हि गतपूर्वोहमाश्रमात् ।
 अनागतायां सन्ध्यायां माता मे प्ररुणद्धि मम ८४
 दिवाऽपि मयि निष्क्रान्ते सन्तप्येते गुरू मम ।
 विचिनोति हि मां तातः सहैवाश्रमवासिभिः ८५
 मात्रा पित्रा च सुभृशं दुःखिताभ्यामहं पुरा ।
 उपालब्धश्च बहुशश्चिरेणागच्छसीति हि ॥ ८६
 कात्ववस्था तयोरद्य मदर्थमिति चिन्तये ।
 तयोरदृश्ये मयि च महदुःखं भविष्यति ॥ ८७
 पुरा मामूचतुश्चैव रात्रावस्त्रायमाणकौ ।
 भृशं सुदुःखितौ वृद्धौ बहुशः प्रीतिसंयुतौ ॥ ८८
 त्वया हीनौ न जीवाव मुहूर्तमपि पुत्रक ।
 यावद्वरिष्यसे पुत्र तावन्नौ जीवितं ध्रुवम् ॥ ८९
 वृद्धयोरन्धयोर्दृष्टिस्त्वयि वंशः प्रतिष्ठितः ।
 त्वयि पिण्डश्च कीर्तिश्च सन्तानश्चावयोरिति ॥ ९०
 माता वृद्धा पिता वृद्धस्तयोर्यष्टिरहं किल ।
 तौ रात्रौ मामपश्यन्तौ कामवस्थां गमिष्यतः ॥ ९१
 निद्रायाश्चाभ्यसूयामि यस्या हेतोः पिता मम ।
 माता च संशयं प्राप्ता मत्कृतेऽनपकारिणी ॥ ९२
 अहं च संशयं प्राप्तः कृच्छ्रामापदमास्थितः ।
 मातापितृभ्यां हि विना नाहं जीवितुमुत्सहे ॥ ९३
 व्यक्तमाकुलया बुद्ध्या प्रज्ञाचक्षुः पिता मम ।
 एकैकमस्यां वेलायां पृच्छत्याश्रमवासिनम् ॥ ९४
 नात्मानमनुशोचामि यथाऽहं पितरं शुभे ।

भर्तारं चाप्यनुगतां मातरं भृशदुःखिताम् ॥९५॥
मत्कृते न हि तावद्य सन्तापं परमेष्ठ्यतः ।
जीवन्तावनुजीवामि भर्तव्यौ तौ मयेति ह ॥ ९६॥
तयोः प्रियं मे कर्तव्यमिति जीवामि चाप्यहम् ।
'परमं दैवतं तौ मे पूजनीयौ सदा मया ।
तयोस्तु मे सदाऽस्त्येवं व्रतमेतत्पुरातनम् ॥' ९७॥
मार्कण्डेय उवाच ।

एवमुक्त्वा स धर्मात्मा गुरुभक्तो गुरुप्रियः ।
उच्छ्रित्य बाहू दुःखार्तः सुखरं प्ररुद ह ॥ ९८॥
ततोऽब्रवीत्तथा दृष्ट्वा भर्तारं शोककर्षितम्
प्रमृज्याश्रूणि पाणिभ्यां सावित्री धर्मचारिणी ९९॥
यदि मेऽस्ति तपस्तप्तं यदि दत्तं हुतं यदि ।
श्वश्रूश्चशुरभर्तृणां मम पुण्याऽस्तु शर्वरी ॥ १००॥
न सराम्युक्तपूर्वं वै स्वैरेष्वप्यनृतां गिरम् ।
तेन सत्येन तावद्य ध्रियेतां श्वशुरौ मम ॥ १०१॥
सत्यवानुवाच ।

कामये दर्शनं पित्रोर्याहि सावित्रि माचिरम् ।
'अपिनाम गुरु तौ हि पश्येयं ध्रियमाणकौ ॥' १०२॥
पुरा मातुः पितुर्वाऽपि यदि पश्यामि विप्रियम् ।
न जीविष्ये वरारोहे सत्येनात्मानमालभे ॥ १०३॥
यदि धर्मे च ते बुद्धिर्मां चेज्जीवन्तमिच्छसि ।

मम प्रियं वा कर्तव्यं गच्छावाश्रममन्तिकात् १०४॥
मार्कण्डेय उवाच ।

सावित्री तत उत्थाय केशान्संयम्य भामिनी
पतिमुत्थापयामास बाहुभ्यां परिगृह्य वै ॥ १०५॥
उत्थाय सत्यवांश्चापि प्रमृज्याङ्गानि पाणिना ।
सर्वा दिशः समालोक्य कठिने दृष्टिमादधे ॥ १०६॥
तमुवाचाथ सावित्री श्वः फलानि हरिष्यसि ।
योगक्षेमार्थमेतं ते नेष्यामि परशुं त्वहम् ॥ १०७॥
कृत्वा कठिनभारं सा वृक्षशाखावलम्बिनम् ।
गृहीत्वा परशुं भर्तुः सकाशे पुनरागमत् ॥ १०८॥
वामे स्कन्धे तु वामोरुर्भर्तुर्बाहुं निवेश्य च
दक्षिणेन परिष्वज्य जगाम गजगामिनी ॥ १०९॥
सत्यवानुवाच

अभ्यासगमनाङ्गीरु पन्थानो विदिता मम ।
वृक्षान्तरालोचितया ज्योत्स्नया चापि लक्ष्ये ११०॥
आगतौ स्वः पथा येन फलान्यवचितानि च ।
यथागतं शुभे गच्छ पन्थानं मा विचारय ॥ १११॥
पलाशखण्डे चैतस्मिन्पन्था व्यावर्तते द्विधा ।
तस्योत्तरेण यः पन्थास्तेन गच्छ त्वरस्व च ॥ ११२॥
स्वस्थोऽसि बलवानसि दिदृक्षुः पितराबुभौ ।
ब्रुवन्नेव त्वरायुक्तः सम्प्रायादाश्रमं प्रति ॥ ११३॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते अरण्यपर्वणि पतिव्रतामाहात्म्यपर्वणि अष्टनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९८ ॥

एकोनत्रिशततमोऽध्यायः ॥ २९९ ॥

अकस्माच्चक्षुर्लाभतुष्टेनापि पुत्रानागमविषण्णेन द्युमत्सेनेन तत्रतत्र तदन्वेषणम् ॥ १ ॥ ऋषिगणेन शुभनिमित्तज्ञा-
पनेन समाश्वासिते तस्मिन्सावित्र्यासह सत्यवता पितुराश्रमाभिगमनम् ॥ २ ॥ मुनिगणाय सावित्र्या वने वृत्तवृत्तान्त-
निवेदनम् ॥ ३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।
एतस्मिन्नेव काले तु द्युमत्सेनो महाबलः ।
लब्धचक्षुः प्रसन्नायां दृष्ट्यां सर्वं ददर्श ह ॥ १॥
स सर्वानाश्रमान्गत्वा शैब्यया सह भार्यया ।
पुत्रहेतोः परामार्तिं जगाम भरतर्षभ ॥ २॥

ध्रियेतां जीवेताम् । श्वशुरौ श्वश्रूश्चशुरौ ॥ १०१ ॥ कठिने
फलपूर्णे पात्रे ॥ १०६ ॥ कृत्वा आच्छिद्य आदायेत्यर्थः
॥ १०८ ॥ जगाम मृदुभामिनी इति थ. पाठः ॥ १०९ ॥

तावाश्रमान्नदीश्वैव वनानि च सरांसि च ।
तस्यां निशि विचिन्वन्तौ दम्पती परिजग्मतुः ॥ ३॥
श्रुत्वा शब्दं तु यं कंचिदुन्मुखौ सुतशङ्कया ।
सावित्रीसहितोऽभ्येति सत्यवानित्यभाषताम् ॥ ४॥
भिन्नैश्च परुषैः पादैः सत्रणैः शोणितोक्षितैः ।

अष्टनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९८ ॥

भिन्नैर्विदीर्णैः । परुषैः कर्कशैः ॥ ५ ॥

कुशकण्टकविद्धाङ्गाबुन्मत्ताविव धावतः ॥ ५
ततोऽभिसृत्य तैर्विप्रैः सर्वैराश्रमवासिभिः ।
परिवार्य समाश्रास्य तावानीतौ स्वमाश्रमम् ॥ ६
तत्र भार्यासहायः स वृत्तो वृद्धैस्तपोधनैः ।
आश्रासितोपि चित्रार्थैः पूर्वराजकथाश्रयैः ॥ ७
ततस्तौ पुनराश्वस्तौ वृद्धौ पुत्रदिदक्षया ।
बाल्यवृत्तानि पुत्रस्य सावित्र्या दर्शनानि च
शोकं जग्मतुरन्योन्यं स्मरन्तौ भृशदुःखितौ ॥ ८
पुनरुक्त्वा च करुणां वाचं तौ शोककर्षितौ ।
हापुत्र हासाध्वि वधु कासिकासीत्यरोदताम् ।
ब्राह्मणः सत्यवाक्तेषामुवाचेदं तयोर्वचः ॥ ९

सुवर्चा उवाच ।

यथास्य भार्या सावित्री तपसा च दमेन च ।
आचारेण च संयुक्ता तथा जीवति सत्यवान् १०
गौतम उवाच ।

वेदाः साङ्गा मयाऽधीतास्तपो मे संचितं महत् ।
कौमारब्रह्मचर्यं च गुरवोऽग्निश्च तोषिताः ॥ ११
समाहितेन चीर्णानि सर्वाण्येव व्रतानि मे ।
वायुभक्षोपवासश्च कृतो मे विधिवत्सदा ॥ १२
अनेन तपसा वेद्मि सर्वं परचिकीर्षितम् ।
सत्यमेतन्निबोधध्वं ध्रियते सत्यवानिति ॥ १३
शिष्य उवाच ।

उपाध्यायस्य मे वक्त्राद्यथा वाक्यं विनिःसृतम् ।
नैव जातु भवेन्मिथ्या तथा जीवति सत्यवान् १४
ऋषय ऊचुः ।

यथाऽस्य भार्या सावित्री सर्वैरेव सुलक्षणैः
अवैधव्यकरैर्युक्ता तथा जीवति सत्यवान् ॥ १५
भारद्वाज उवाच ।

यथाऽस्य भार्या सावित्री तपसा च दमेन च ।
आचारेण च संयुक्ता तथा जीवति सत्यवान् ॥ १६
दालभ्य उवाच ।

यथा दृष्टिः प्रवृत्ता ते सावित्र्याश्च यथा व्रतम् ।

गताऽऽहारमकृत्वैव तथा जीवति सत्यवान् ॥ १७
आपस्तम्ब उवाच ।

यथा वदन्ति शान्तायां दिशि वै मृगपक्षिणः ।
पार्थिवीं चैव वृद्धिं ते तथा जीवति सत्यवान् ॥ १८
धौम्य उवाच ।

सर्वैर्गुणैरुपेतस्ते यथा पुत्रो जनप्रियः ।
दीर्घायुर्लक्षणोपेतस्तथा जीवति सत्यवान् ॥ १९
मार्कण्डेय उवाच ।

एवमाश्रांसंतस्तैस्तु सत्यवाग्भिस्तपस्विभिः ।
तांस्तान्निगणयन्सर्वास्ततः स्थिर इवाभवत् ॥ २०
ततो मुहूर्तात्सावित्री भर्त्रा सत्यवता सह ।
आजगामाश्रमं रात्रौ प्रहृष्टा प्रविवेश हं ॥ २१
'दृष्ट्वा चोत्पतिताः सर्वे हर्षं जग्मुश्च ते द्विजाः ।
कण्ठं माता पिता चास्य समालिङ्गाभ्यरोदतां ॥'
ब्राह्मणा ऊचुः ।

पुत्रेण संगतं त्वां तु चक्षुष्मन्तं निरीक्ष्य च ।
सर्वे वयं वै पृच्छामो वृद्धिं वै पृथिवीपते ॥ २३
समागमेन पुत्रस्य सावित्र्या दर्शनेन च ।
चक्षुषश्चात्मनो लाभात्रिभिर्दिष्ट्या विवर्धसे ॥ २४
सर्वैरस्माभिरुक्तं यत्तथा तन्नात्र संशयः ।
भूयोभूयः समृद्धिस्ते क्षिप्रमेव भविष्यति ॥ २५
मार्कण्डेय उवाच ।

ततोऽग्निं तत्र संज्वालय द्विजास्ते सर्व एव हि ।
उपासांचक्रिरे पार्थ द्युमत्सेनं महीपतिम् ॥ २६
शैब्या च सत्यवांश्चैव सावित्री चैकतः स्थिताः ।
सर्वैस्तैरभ्यनुज्ञाता विशोकाः समुपाविशन् ॥ २७
ततो राज्ञा सहासीनाः सर्वे ते वनवासिनः
जातकौतूहलाः पार्थ पप्रच्छुर्नृपतेः सुतम् ॥ २८
प्रागेव नागतं कस्मात्सभार्येण त्वया विभो ।
विरात्रे चागतं कस्मात्कोनु बन्धस्तवाभवत् ॥ २९
संतापितः पिता माता वयं चैव नृपात्मज ।
कस्मादिति न जानीमस्तत्सर्वं वक्तुमर्हसि ॥ ३०

सत्यवानुवाच ।

पित्राऽहमभ्यनुज्ञातः सावित्रीसहितो गतः ।

अथ मेऽभूच्छिरोदुःखं वने काष्ठानि भिन्दतः ॥ ३१

सुप्तश्चाहं वेदनया चिरमित्युपलक्षये ।

तावत्कालं न च मया सुप्तपूर्वं कदाचन ॥ ३२

सर्वेषामेव भवतां संतापो मा भवेदिति ।

अतो विरात्रागमनं नान्यदस्तीह कारणम् ॥ ३३

गौतम उवाच ।

अकस्माच्चक्षुषः प्राप्तिर्द्युमत्सेनस्य ते पितुः ।

नास्य त्वं कारणं वेत्सि सावित्री वक्तुमर्हति ॥ ३४

श्रोतुमिच्छामि सावित्रि त्वं हि वेत्थ परावरम् ।

त्वां हि जानामि सावित्रि सावित्रीमिव तेजसा ॥ ३५

त्वमत्र हेतुं जानीषे तस्मात्सत्यं निरुच्यताम् ।

रहस्यं यदि ते नास्ति किञ्चिदत्र वदस्व नः ॥ ३६

सावित्र्युवाच ।

एवमेतद्यथा वेत्थ संकल्पो नान्यथा हि वः ।

न हि किञ्चिद्रहस्यं मे श्रूयतां तथ्यमेव यत् ॥ ३७

मृत्युर्मे पत्युराख्यातो नारदेन महात्मना ।

स चाद्य दिवसः प्राप्तस्ततो नैनं जहाम्यहम् ॥ ३८

॥ इति श्रीमन्महाभारते अरण्यपर्वणि पतिव्रतामाहात्म्यपर्वणि एकोनत्रिशततमोऽध्यायः ॥ २९९ ॥

त्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०० ॥

साल्वदेशीयैर्द्युमत्सेनं प्रति तन्मन्त्रिणा तच्छत्रुनिषर्हणनिवेदनपूर्वकं निजनगरं प्रत्यागमनप्रार्थना ॥ १ ॥ सभार्येण द्युमत्सेनेन सावित्रीसत्यवद्भ्यां सह मुनिगणाभिवादनादिपूर्वकं स्वपुरं प्रत्यागमनम् ॥ २ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तस्यां रात्र्यां व्यतीतायामुदिते सूर्यमण्डले ।

कृतपौर्वाहिकाः सर्वे समेयुस्ते तपोधनाः ॥ १

तदेव सर्वे सावित्र्या महाभाग्यं महर्षयः ।

द्युमत्सेनस्य नोत्प्यन्कथयन्तः पुनः पुनः ॥ २

ततः प्रकृतयः सर्वाः साल्वेभ्योऽभ्यागता नृपम् ।

आचरन्त्युर्निहतं चैव स्वेनामात्येन तं द्विषम् ॥ ३

तं मन्त्रिणा हतं प्रोच्य ससहायं सबान्धवम् ।

न्यवेदयन्त्यथावृत्तं विद्रुतं च द्विषद्बलम् ॥ ४

सुप्तं चैनं यमः साक्षादुपागच्छत्सर्किकरः ।

स एनमनयद्बद्धा दिशं पितृनिषेविताम् ॥ ३९

अस्तौषं तमहं देवं सत्येन वचसा विभुम् ।

पञ्च वै तेन मे दत्ता वराः शृणुत तान्मम ॥ ४०

चक्षुषी च स्वराज्यं च द्वौ वरौ श्वशुरस्य मे ।

लब्धं पितुः पुत्रशतं पुत्राणां चात्मनः शतम् ॥ ४१

चतुर्वर्षशतायुर्मे भर्ता लब्धश्च सत्यवान् ।

भर्तुर्हि जीवितार्थं तु मया चीर्णं त्विदं व्रतम् ॥ ४२

एतत्सर्वं मयाऽऽख्यातं कारणं विस्तरेण वः ।

यथावृत्तं सुखोदकमिदं दुःखं महन्मम ॥ ४३

ऋषय ऊचुः ।

निमज्जमानं व्यसनैरभिद्रुतं

कुलं नरेन्द्रस्य तमोमये हृदे ।

त्वया सुशीलव्रतपुण्यया कुलं

समुद्धृतं साध्वि पुनः कुलीनया ॥ ४४

मार्कण्डेय उवाच ।

तथा प्रशस्य ह्यभिपूज्य चैव

वरस्त्रियं तामृषयः समागताः ।

नरेन्द्रमामज्य सपुत्रमञ्जसा

शिवेन जग्मुर्मुदिताः स्वमालयम् ॥ ४५

ऐकमत्यं च सर्वस्य जनस्य स्वं नृपं प्रति ।

सचक्षुर्वाऽप्यचक्षुर्वा स नो राजा भवत्विति ॥ ५

अनेन निश्चयेनेह वयं प्रस्थापिता नृप ।

प्राप्तानीमानि यानानि चतुरङ्गं च ते बलम् ॥ ६

प्रयाहि राजन्भद्रं ते घुष्टस्ते नगरे जयः ।

अध्यास्व चिररात्राय पितृपैतामहं पदम् ॥ ७

मार्कण्डेय उवाच ।

चक्षुष्मन्तं च तं दृष्ट्वा राजानं वपुषाऽन्वितम् ।

चिररात्राय बहुकालम् ॥ ७ ॥

सूम्ना निपतिताः सर्वे विस्मयोत्फुल्ललोचनाः ॥ ८
 ततोऽभिवाद्य तान्दृष्ट्वा न्द्विजानाश्रमवासिनः ।
 तैश्चाभिपूजितः सर्वैः प्रययौ नगरं प्रति ॥ ९
 शैव्या च सह सावित्र्या स्वास्तीर्णेन सुवर्चसा ।
 नरयुक्तेन यानेन प्रययौ सेनया वृता ॥ १०
 ततोऽभिषिषिचुः प्रीत्या द्युमत्सेनं पुरोहिताः ।
 पुत्रं चास्य महात्मानं यौवराज्येऽभ्यषेचयन् ॥ ११
 ततः कालेन महता सावित्र्याः कीर्तिवर्धनम् ।
 तद्वै पुत्रशतं जज्ञे शूराणामनिवर्तिनाम् ॥ १२
 आतृणां सोदराणां च तथैवास्याभवच्छतम् ।

मद्राधिपस्याश्वपतेर्मालव्यां सुमहाबलम् ॥ १३
 एवमात्मा पिता माता श्वश्रूः श्वशुर एव च ।
 भर्तुः कुलं च सावित्र्या सर्वं कृच्छात्समुद्धृतं ॥ १४
 तथैवैषा हि कल्याणी द्रौपदी शीलसंमता ।
 तारयिष्यति वः सर्वान्सावित्रीव कुलाङ्गना ॥ १५
 शंपायन उवाच ।
 एवं स पाण्डवस्तेन अनुनीतो महात्मना ।
 विशोको विज्वरो राजन्काम्यकेन्यवसत्तदा ॥ १६
 यश्चेदं शृणुयाद्भक्त्या सावित्र्याख्यानमुत्तमम्
 स सुखी सर्वसिद्धार्थो न दुःखं प्राप्नुयान्नरः ॥ १७

॥ इति श्रीमन्महाभारते अरण्यपर्वणि पतिव्रतामाहात्म्यपर्वणि त्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०० ॥

समाप्तं चेदं पतिव्रतामाहात्म्यपर्व ॥ १९ ॥

(अथ कुण्डलाहरणपर्व ॥ २० ॥)

एकाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०१ ॥

सूर्येण स्वप्ने कर्णेप्रति इन्द्रेण पाण्डवप्रियचिकीर्षया भाविकवचकुण्डलाचनानिवेदनपूर्वकं तद्दानप्रतिषेधवचनम् ॥ १ ॥ कर्णेन सूर्यप्रति हेतूक्तिपूर्वकमिन्द्राय तद्दानप्रतिज्ञानम् ॥ २ ॥

जनमेजय उवाच ।
 यत्तत्तदा महद्ब्रह्मल्लोमशो वाक्यमब्रवीत् ।
 इन्द्रस्य वचनादेव पाण्डुपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ १
 यच्चापि ते भयं तीव्रं न च कीर्तयसे क्वचित् ।
 तच्चाप्यपहरिष्यामि धनंजय इतो गते ॥ २
 किन्तु तज्जपतांश्रेष्ठ कर्णं प्रति महद्भयम् ।
 आसीन्न च स धर्मात्मा कथयामास कस्यचित् ॥
 वैशंपायन उवाच ।
 अहं ते राजशार्दूल कथयामि कथामिमाम् ।
 पृच्छतो भरतश्रेष्ठ शुश्रूषस्व गिरं मम ॥ ४
 द्वादशे समतिक्रान्ते वर्षे प्राप्ते त्रयोदशे ।
 पाण्डूनां हितकृच्छक्रः कर्णं भिक्षितुमुद्यतः ॥ ५

अभिप्रायमथो ज्ञात्वा महेन्द्रस्य विभावसुः ।
 कुण्डलार्थं महाराज सूर्यः कर्णमुपागतः ॥ ६
 महार्हे शयने वीरं स्पन्द्यास्तरणसंवृते ।
 शयानमतिविश्वस्तं ब्रह्मण्यं सत्यवादिनम् ॥ ७
 स्वप्नान्ते निशि राजेन्द्र दर्शयामास रश्मिवान् ।
 कृपया परयाऽऽविष्टः पुत्रस्नेहाच्च भारत ॥ ८
 ब्राह्मणो वेदविद्धत्वा सूर्यो योगर्द्धिरूपवान् ।
 हितार्थमब्रवीत्कर्णं सान्त्वपूर्वमिदं वचः ॥ ९
 कर्णं मद्रचनं तात शृणु सत्यभृतांवर ।
 ब्रुवतोऽद्य महाबाहो सौहृदात्परमं हितम् ॥ १०
 उपायास्यति शक्रस्त्वां पाण्डवानां हितेप्सया ।
 ब्राह्मणच्छत्रना कर्णं कुण्डलोपजिहीर्षया ॥ ११

सर्वसिद्धार्थो दीर्घमायुरवाप्नुयात् इति . क. पाठः ॥ १७ ॥
 त्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०० ॥

विभावसुः विशिष्टा भाः दीप्तिः सैव वसु धनं यस्य तादृशः

सूर्यः ॥ ६ ॥ स्पन्द्यं विमर्दसहं स्पृहणीयं वा ॥ ७ ॥ स्वप्नान्ते
 स्वप्नमध्ये ॥ ८ ॥ एकाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०१ ॥

विदितं तेन शीलं ते सर्वस्य जगतस्तथा ।
 यथा त्वं भिक्षितः सन्निर्ददास्येव न याचसे ॥ १२
 त्वं हि तात ददास्येव ब्राह्मणेभ्यः प्रयाचितम् ।
 वित्तं यच्चान्यदप्याहुर्न प्रत्याख्यासि कस्यचित् ॥
 त्वां तु, चैवंविधं ज्ञात्वा स्वयं वै पाकशासनः ।
 आगन्ता कुण्डलार्थाय कवचं चैव भिक्षितुम् ॥ १४
 तस्मै प्रयाचमानाय न देये कुण्डले त्वया ।
 अनुनेयः परं शक्त्या श्रेय एतद्वि ते परम् ॥ १५
 कुण्डलार्थेऽब्रुवंस्तात कारणैर्बहुभिस्त्वया ।
 अन्यैर्बहुविधैर्वित्तैः सन्निवार्यः पुनःपुनः ॥ १६
 रत्नैः स्त्रीभिस्तथा गोभिर्धनैर्बहुविधैरपि ।
 निदर्शनैश्च बहुभिः कुण्डलेप्सुः पुरंदरः ॥ १७
 यदि दास्यसि कर्णं त्वं सहजे कुण्डले शुभे ।
 आयुषः प्रक्षयं गत्वा मृत्योर्वशमुपैष्यसि ॥ १८
 कवचेन समायुक्तः कुण्डलाभ्यां च मानद ।
 अवध्यस्त्वं रणेऽरीणामिति विद्धि वचो मम ॥ १९
 अमृतादुत्थितं ह्येतदुभयं रत्नसंमितम् ।
 तस्माद्रक्ष्यं त्वया कर्णं जीवितं चेत्प्रियं तव ॥ २०
 कर्ण उवाच ।
 को मामेवं भवान्प्राह दर्शयन्सौहृदं परम् ।
 कामया भगवन्ब्रूहि को भवान्द्विजवेषधृक् ॥ २१
 ब्राह्मण उवाच ।
 अहं तात सहस्रांशुः सौहृदात्त्वां निदर्शये ।
 कुरुष्वैतद्वचो मे त्वमेतच्छ्रेयः परं हि ते ॥ २२
 कर्ण उवाच ।
 श्रेय एव ममात्यन्तं यस्य मे गोपतिः प्रभुः ।
 प्रवक्ताऽद्य हितान्वेषी शृणु चेदं वचो मम ॥ २३
 प्रसादये त्वां वरदं प्रणयाच्च ब्रवीम्यहम् ।
 न निवार्यो ब्रतादस्मादहं यद्यस्मि ते प्रियः ॥ २४

व्रतं वै मम लोकोऽयं वेत्ति कृत्स्नं विभावसो ।
 यथाऽहं द्विजमुख्येभ्यो दद्यां प्राणानपि ध्रुवम् ॥ २५
 यद्यागच्छति मां शक्रो ब्राह्मणच्छत्रना वृतः ।
 हितार्थं पाण्डुपुत्राणां खेचरोत्तम भिक्षितुम् ॥ २६
 दास्यामि विबुधश्रेष्ठ कुण्डले वर्म चोत्तमम् ।
 न मे कीर्तिः प्रणश्येत त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ २७
 मद्विधस्यायशस्यं हि न युक्तं प्राणरक्षणम् ।
 युक्तं हि यशसा युक्तं मरणं लोकसंमतम् ॥ २८
 सोहमिन्द्राय दास्यामि कुण्डले सह वर्मणा ।
 यदि मां बलवृत्रघ्नो भिक्षार्थमुपयास्यति ॥ २९
 हितार्थं पाण्डुपुत्राणां कुण्डले मे प्रयाचितम् ।
 तन्मे कीर्तिकरं लोके तस्याकीर्तिर्भविष्यति ॥ ३०
 वृणोमि कीर्तिं लोके हि जीवितेनापि भानुमन् ।
 कीर्तिमानश्रुते स्वर्गं हीनकीर्तिस्तु नश्यति ॥ ३१
 कीर्तिर्हि पुरुषं लोके संजीवयति मातृवत् ।
 अकीर्तिर्जीवितं हन्ति जीवतोपि शरीरिणः ॥ ३२
 अयं पुराणः श्लोको हि स्वयं गीतो विभावसो ।
 धात्रा लोकेश्वर यथा कीर्तिरायुर्नरस्य ह ॥ ३३
 पुरुषस्य परे लोके कीर्तिरेव परायणम् ।
 इह लोके विशुद्धा च कीर्तिरायुर्विवर्धनी ॥ ३४
 सोहं शरीरजे दत्त्वा कीर्तिं प्राप्स्यामि शाश्वतीम् ।
 दत्त्वा च विधिवद्दानं ब्राह्मणेभ्यो यथाविधि ॥ ३५
 हुत्वा शरीरं संग्रामे कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
 विजित्य च परानाजौ यशः प्राप्स्यामि केवलम् ॥ ३६
 भीतानामभयं दत्त्वा संग्रामे जीवितार्थिनाम् ।
 वृद्धान्बालान्द्विजार्तींश्च मोक्षयित्वा महाभयात् ॥ ३७
 प्राप्स्यामि परमं लोके यशः स्वर्गमनुत्तमम् ।
 जीवितेनापि मे रक्षया कीर्तिस्तद्विद्धि मे व्रतम् ॥ ३८
 सोहं दत्त्वा मघवते भिक्षामेतामनुत्तमाम् ।
 ब्राह्मणच्छत्रिणे देव लोके गन्ता परां गतिम् ॥ ३९

अधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०२ ॥

सूर्येण हेतुकथनपूर्वकं पुनरिन्द्राय कवचकुण्डलदानप्रतिषेधोक्तिः ॥ १ ॥

सूर्य उवाच ।

माऽहितं कर्णं कार्षीस्त्वमात्मनः सुहृदां तथा ।
 पुत्राणामथ भार्याणामथो मातुरथो पितुः ॥ १
 शरीरस्याविरोधेन प्राणिनां प्राणभृद्वर ।
 इष्यते यशसः प्राप्तिः कीर्तिश्च त्रिदिवे स्थिरा ॥ २
 यस्त्वं प्राणविरोधेन कीर्तिमिच्छसि शाश्वतीम् ।
 सा ते प्राणान्समादाय गमिष्यति न संशयः ॥ ३
 जीवतां कुरुते कार्यं पिता माता सुतास्तथा ।
 ये चान्ये बान्धवाः केचिल्लोकेऽस्मिन्पुरुषर्षभ ॥ ४
 राजानश्च नरव्याघ्र पौरुषेण निबोध तत् ।
 कीर्तिश्च जीवतः साध्वी पुरुषस्य महाद्युते ॥ ५
 मृतस्य कीर्त्या किं कार्यं भस्मीभूतस्य देहिनः ।
 मृतः कीर्तिं न जानीते जीवन्कीर्तिं समश्नुते ॥ ६
 मृतस्य कीर्तिर्मर्त्यस्य यथा माला गतायुषः ।
 अहं तु त्वां ब्रवीम्येतद्भक्तोसीति हितेप्सया ॥ ७
 भक्तिमन्तो हि मे रक्षया इत्येतेनापि हेतुना
 भक्तोयं परया भक्त्या मामित्येव महाभुज ॥ ८
 ममापि भक्तिरुत्पन्ना स त्वं कुरु वचो मम ।
 अस्ति चात्र परं किञ्चिदध्यात्मं देवनिर्मितम् ।
 अतश्च त्वां ब्रवीम्येतत्क्रियतामविशङ्कया ॥ ९

दवगुह्यं त्वया ज्ञातुं न शक्यं
 तस्मान्नाख्यामि ते गुह्यं काले वेत्स्यति तद्भवान् ॥
 पुनरुक्तं च वक्ष्यामि त्वं राधेय निबोध तत् ।
 माऽस्मै ते कुण्डले दद्या भिक्षिते वज्रपाणिना ॥ ११
 शोभसे कुण्डलाभ्यां च रुचिराभ्यां महाद्युते ।
 विशाखयोर्मध्यगतः शशीव विमले दिवि ॥ १२
 कीर्तिश्च जीवतः साध्वी पुरुषस्येति विद्धि तत् ।
 प्रत्याख्येयस्त्वया तात कुण्डलार्थे सुरेश्वरः ॥ १३
 'पाण्डवानां हिते युक्तो भिक्षन्ब्राह्मणवेषधृत् ।'
 शक्या बहुविधैर्वाक्यैः कुण्डलेप्सा त्वयाऽनघ ।
 विहन्तुं देवराजस्य हेतुयुक्तैः पुनःपुनः ॥ १४
 उपपत्त्युपपन्नार्थैर्माधुर्यकृतभूषणैः ।
 पुरंदरस्य कर्णं त्वं बुद्धिमेतामपानुद ॥ १५
 त्वं हि नित्यं नरव्याघ्र स्पर्धसे सव्यसाचिना ।
 सव्यसाची त्वया चेह युधि शूरः समेष्यति ॥ १६
 न तु त्वामर्जुनः शक्तः कुण्डलाभ्यां समन्वितम् ।
 विजेतुं युधि यद्यस्य स्वयमिन्द्रः शरो भवेत् ॥ १७
 तस्मान्न देये शक्राय त्वयैते कुण्डले शुभे ।
 संग्रामे यदि निर्जेतुं कर्णं कामयसेऽर्जुनम् ॥ १८

॥ इति श्रीमन्महाभारते अरण्यपर्वणि कुण्डलाहरणपर्वणि अधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०२ ॥

अधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०३ ॥

कर्णेन सूर्यप्रति सानुनयं शक्राय कवचकुण्डलदानेऽभ्यनुज्ञाप्राथना ॥ १ ॥ सूर्येण कर्णप्रति शक्राच्छक्तिग्रहणचोदना-
 पूर्वकं कुण्डलादिदानाभ्यनुज्ञानम् ॥ २ ॥

उवाच ।

भगवन्तमहं भक्तो यथा मां वेत्थ गोपते ।
 तथा परमतिग्मांशो नास्त्यदेयं कथंचन ॥ १

जीवतां पुत्रादीनां कार्यं प्रयोजनं परिष्वङ्गादिजं सुखं
 पित्रादिः कुरुते लभते ॥ ४ ॥ मां मम ॥ ८ ॥ विशाखयोः
 विशाखानक्षत्रस्य द्वे भाखरे तारे तयोर्मध्ये गतः पूर्णचन्द्रः

न मे दारा न मे पुत्रा न चात्मा सुहृदो न च ।
 तथेष्टा वै सदा भक्त्या यथा त्वं गोपते मम ॥ २
 इष्टानां च महात्मानो भक्तानां च न संशयः ।

॥ १२ ॥ विहन्तुं शक्येति संबन्धः ॥ १४ ॥ अधिकत्रिशत-
 तमोऽध्यायः ॥ ३०२ ॥

कुर्वन्ति भक्तिमिष्टां च जानीषे त्वं च भास्कर ॥ ३
 इष्टो भक्तश्च मे कर्णो न चान्यदैवतं दिवि ।
 जानीत इति वै कृत्वा भगवानाह मद्धितम् ॥ ४
 भूयश्च शिरसा याचे प्रसाद्य च पुनःपुनः ।
 इति ब्रवीमि तिग्मांशो त्वं तु मे क्षन्तुमर्हसि ॥ ५
 विभेमि न तथा मृत्योर्यथा विभ्येऽनृतादहम् ।
 विशेषेण द्विजातीनां सर्वेषां सर्वदा सताम् ॥ ६
 प्रदाने जीवितस्यापि न मेऽत्रास्ति विचारणा ।
 यच्च मामात्थ देव त्वं पाण्डवं फल्गुनं प्रति ॥ ७
 व्येतु संतापजं दुःखं तव भास्कर मानसम् ।
 अर्जुनप्रतिमं चैव विजेष्यामि रणेऽर्जुनम् ॥ ८
 तवापि विदितं देव ममाप्यस्त्रबलं महत् ।
 जामदग्न्यादुपात्तं यत्तथा द्रोणान्महात्मनः ॥ ९
 इदं त्वमनुजानीहि सुरश्रेष्ठ व्रतं मम ।
 भिक्षते वज्रिणे दद्यामपि जीवितमात्मनः ॥ १०
 सूर्य उवाच ।
 यदि तात ददास्येते वज्रिणे कुण्डले शुभे ।
 त्वमप्येनमथो ब्रूया विजयार्थं महाबल ॥ ११
 नियमेन प्रदद्यास्त्वं कुण्डले वै शतक्रतोः ।
 अवध्यो ह्यसि भूतानां कुण्डलाभ्यां समन्वितः ॥
 अर्जुनेन विनाशं हि तव दानवसूदनः ।
 प्रार्थयानो रणे वत्स कुण्डले ते जिहीर्षति ॥ १३
 स त्वमप्येनमाराध्य सूनृताभिः पुनः पुनः ।
 अभ्यर्थयेथा देवेशममोघार्थं पुरंदरम् ॥ १४

अमोघां देहि मे शक्तिमभिप्रविनिबर्हिणीम् ।
 दास्यामि ते सहस्राक्ष कुण्डले वर्म चोत्तमम् ॥ १५
 इत्येव नियमेन त्वं दद्याः शक्राय कुण्डले ।
 तथा त्वं कर्ण संग्रामे हनिष्यसि रणे रिपून् ॥ १६
 नाहत्वा हि महाबाहो शत्रूनेति करं पुनः ।
 सा शक्तिर्देवराजस्य शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १७
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा सहस्रांशुः सहसाऽन्तरधीयत ।
 'कर्णस्तु बुबुधे राजन्स्वप्नान्ते प्रव्यथन्निव ॥ १८
 प्रतिबुद्धस्तु राधेयः स्वप्नं संचिन्त्य भारत ।
 चकार निश्चयं राजञ्शक्त्यर्थं वदतांवर ॥ १९
 यदि मामिन्द्र आयाति कुण्डलार्थं परन्तप ।
 शक्त्या तस्मै प्रदास्यामि कुण्डले वर्म चैव ह ॥ २०
 स कृत्वा प्रातरुत्थाय कार्याणि भरतर्षभ ।
 ब्राह्मणान्वाचयित्वा च यथाकार्यमुपाक्रमत् ॥ २१
 विधिना राजशार्दूल मुहूर्तमजपत्तदा ।
 ततः सूर्याय जप्यान्ते कर्णः स्वप्नं न्यवेदयत् ॥ २२
 यथा दृष्टं यथातत्त्वं यथोक्तमुभयोर्निशि ।
 तत्सर्वमानुपूर्व्येण शशंसास्मै वृषस्तदा ॥ २३
 तच्छ्रुत्वा भगवान्देवो भानुः स्वर्भानुसूदनः ।
 उवाच तं तथेत्येव कर्णं सूर्यः स्मयन्निव ॥ २४
 ततस्तत्त्वमिति ज्ञात्वा राधेयः परवीरहा ।
 शक्तिमेवाभिकाङ्क्षन्वै वासवं प्रत्यपालयत् ॥ २५

॥ इति श्रीमन्महाभारते अरण्यपर्वणि कुण्डलाहरणपर्वणि त्र्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०३ ॥

चतुस्त्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०४ ॥

स्वावासे दुर्वाससमावासयता कुन्तिभोजेन तत्परिचर्यायै कुन्त्या नियोजनम् ॥ १ ॥

जनमेजय उवाच ।
 किं तद्गुह्यं न चाख्यातं कर्णायैहोष्णरश्मिना ।
 कीदृशे कुण्डले ते च कवचं चैव कीदृशम् ॥ १
 कुतश्च कवचं तस्य कुण्डले चैव सत्तम ।

एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं तन्मे ब्रूहि तपोधन ॥
 वैशंपायन उवाच
 अहं राजन्ब्रवीम्येतत्तस्य गुह्यं विभावसोः ।
 यादृशे कुण्डले ते च कवचं चैव यादृशम् ॥ ३

अस्मै सूर्याय । वृषः कर्णः ॥ २३ ॥ स्वर्भानुसूदनः राहु-

दमनः ॥ २४ ॥ त्र्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०३ ॥

कुन्तिभोजं पुरा राजन्ब्राह्मणः पर्युपस्थितः ।
 तिग्मतेजा महान्प्रांशुः श्मश्रुदण्डजटाधरः ॥ ४
 दर्शनीयोऽनवद्याङ्गस्तेजसा प्रज्वलन्निव ।
 मधुपिङ्गो मधुरवाक्तपःस्वाध्यायभूषणः ॥ ५
 स राजानं कुन्तिभोजमब्रवीत्सुमहातपाः ।
 भिक्षामिच्छामि वै भोक्तुं तव गेहे विमत्सरः ॥ ६
 न मे व्यलीकं कर्तव्यं त्वया वा तव चानुगैः ।
 एवं वत्स्यामि ते गेहे यदि ते रोचतेऽनघ ॥ ७
 यथाकामं च गच्छेयमागच्छेयं तथैव च ।
 शय्यासने च मे राजन्नापराध्येत कश्चन ॥ ८
 तमब्रवीत्कुन्तिभोजः प्रीतियुक्तमिदं वचः ।
 एवमस्तु परं चेति पुनश्चैनमथाब्रवीत् ॥ ९
 मम कन्या महाप्राज्ञ पृथा नाम यशस्विनी ।
 शीलवृत्तान्विता साध्वी नियताऽनवमानिनी ॥ १०
 उपस्थास्यति सा त्वां वै पूजयाऽनवमत्य च ।
 तस्याश्च शीलवृत्तेन तुष्टिं समुपयास्यसि ॥ ११
 एवमुक्त्वा तु तं विप्रमभिपूज्य यथाविधि ।
 उवाच कन्यामभ्येत्य पृथां पृथुललोचनाम् ॥ १२
 अयं वत्से महाभागो ब्राह्मणो वस्तुमिच्छति ।
 मम गेहे मया चास्य तथेत्येवं प्रतिश्रुतम् ॥ १३
 त्वयि वत्से परायत्तं ब्राह्मणस्याभिराधनम् ।
 तन्मे वाक्यममिथ्या त्वं कर्तुमर्हसि कर्हिचित् ॥ १४
 अयं तपस्वी भगवान्स्वाध्यायनियतो द्विजः ।
 यद्यद्भूयान्महातेजास्तत्तद्देयममत्सरात् ॥ १५
 ब्राह्मणा हि परं तेजो ब्राह्मणा हि परं तपः ।
 ब्राह्मणानां नमस्कारैः सूर्यो दिवि विराजते ॥ १६
 अमानयन्हि दाण्डक्यो वातापिश्च महासुरः ।

निहतो ब्रह्मदण्डन तालजङ्घस्तथैव च
 'विन्ध्याद्रिश्च समुद्रश्च नहुषश्च विहिंसितः ॥' १७
 सोयं वत्से महाभार आहितस्त्वयि सांप्रतम् ।
 त्वं सदा नियता कुर्या ब्राह्मणस्याभिराधनम् ॥ १८
 जानामि प्रणिधानं ते बाल्यात्प्रभृति नन्दिनि ।
 ब्राह्मणेष्विह सर्वेषु गुरुबन्धुषु चैव ह ॥ १९
 तथा प्रेष्येषु सर्वेषु मित्रसंबन्धिमातृषु ।
 मयि चैव यथावत्त्वं सर्वमावृत्य वर्तसे ॥ २०
 न ह्यतुष्टो जनोऽस्तीह पुरे चान्तःपुरे च ते ।
 सम्यग्वृत्त्याऽनवद्याङ्गि तव भृत्यजनेष्वपि ॥ २१
 संदेष्टव्यां तु मन्ये त्वां द्विजातिं कोपनं प्रति ।
 पृथे बालेति कृत्वा वै सुता चासि ममेति च ॥ २२
 वृष्णीनां च कुले जाता शूरस्य दयिता सुता ।
 दत्ता प्रीतिमता मह्यं पित्रा बाला पुरा स्वयम् ॥ २३
 वसुदेवस्य भगिनी सुतानां प्रवरा मम ।
 अग्र्यमग्रे प्रतिज्ञाय तेनासि दुहिता मम ॥ २४
 तादृशे हि कुले जाता कुले मम विवर्धिता ।
 सुखात्सुखमनुप्राप्ता हृदाद्भ्रदमिवापगा ॥ २५
 दौष्कुलेया विशेषेण कथंचित्प्रग्रहं गताः ।
 बालभावाद्विकुर्वन्ति प्रायशः प्रमदाः शुभे ॥ २६
 पृथे राजकुले जन्म रूपं चापि तवाद्भुतम् ।
 तेन तेनासि संपन्ना समुषेता च भामिनि ॥ २७
 सा त्वं दर्पं परित्यज्य दम्भं मानं च भामिनि ।
 आराध्य वरदं विप्रं श्रेयसा योक्ष्यसे पृथे ॥ २८
 एवं प्राप्स्यसि कल्याणि कल्याणमनघे ध्रुवम् ।
 कोपिते च द्विजश्रेष्ठे कृत्स्नं दह्येत मे कुलम् ॥ २९

॥ इति श्रीमन्महाभारते अरण्यपर्वणि कुण्डलाहरणपर्वणि चतुरधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०४ ॥

अनवमत्य अवमानमकृत्वा ॥ ११ ॥ वस्तुं वासं कर्तुम्
 ॥ १३ ॥ प्रणिधानं चित्तैकाम्यम् ॥ १९ ॥ आवृत्य व्याप्य
 ॥ २० ॥ अग्र्यं अग्रे देयं मया प्रथममपत्यं तुभ्यं देयमिति
 प्रतिज्ञातमित्यर्थः ॥ २४ ॥ हृदसिवागतेति ज्ञ. पाठः ॥ २५ ॥

वन० ६१

दौष्कुलेयाः दुष्कुले जाताः । प्रग्रहं निर्वन्धं गताः प्राप्ताः
 विकुर्वन्ति दौष्ट्यं कुर्वन्ति ॥ २६ ॥ चतुरधिकत्रिशततमोऽ-
 ध्यायः ॥ ३०४ ॥

पञ्चाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०५ ॥

कुन्त्या सावधानं परिचर्यया दुर्वाससः परितोषणम् ॥ १ ॥

कुन्त्युवाच ।

ब्राह्मणं यन्त्रिता राजन्नुपस्थास्यामि पूजया ।
यथाप्रतिज्ञं राजेन्द्र न च मिथ्या ब्रवीम्यहम् ॥ १
एष चैव स्वभावो मे पूजयेयं द्विजानिति ।
तव चैव प्रियं कार्यं श्रेयश्च परमं मम ॥ २
यद्येवैष्यति सायाह्ने यदि प्रातरथो निशि ।
यद्यर्धरात्रे भगवान्न मे कोपं करिष्यति ॥ ३
लाभो ममैष राजेन्द्र यद्वै पूजयितुं द्विजान् ।
आदेशे तव तिष्ठन्ती हितं कुर्यां नरोत्तम ॥ ४
विस्रब्धो भव राजेन्द्र न व्यलीकं द्विजोत्तमः ।
वसन्प्राप्स्यति ते गेहे सत्यमेतद्वीमि ते ॥ ५
यत्प्रियं च द्विजस्यास्य हितं चैव तवानघ ।
यतिष्यामि तथा राजन्व्येतु ते मानसो ज्वरः ॥ ६
ब्राह्मणा हि महाभागाः पूजिताः पृथिवीपते ।
तारणाय समर्थाः स्युर्विपरीते वधाय च ॥ ७
साऽहमेतद्विजानन्ती तोषयिष्ये द्विजोत्तमम् ।
न मत्कृते व्यथां राजन्प्राप्स्यसि द्विजसत्तमात् ॥ ८
अपराधेऽपि राजेन्द्र राज्ञामश्रेयसे द्विजाः ।
भवन्ति च्यवनो यद्वत्सुकन्यायाः कृते पुरा ॥ ९
नियमेन परेणाहमुपस्थास्ये द्विजोत्तमम् ।
यथा त्वया नरेन्द्रेदं भाषितं ब्राह्मणं प्रति ॥ १०

एवं ब्रुवन्तीं बहुशः परिष्वज्य समर्थ्य च ।
इतिचेति च कर्तव्यं राजा सर्वमथादिशत् ॥ ११
एवमेतत्त्वया भद्रे कर्तव्यमविशङ्कया ।
मद्वितार्थं तथाऽऽत्मार्थं कुलार्थं चाप्यनिन्दिते ॥ १२
एवमुक्त्वा तु तां कन्यां कुन्तिभोजो महायशः ।
पृथां परिददौ तस्मै द्विजाय द्विजवत्सलः ॥ १३
इयं ब्रह्मन्मम सुता बाला सुखविवर्धिता ।
अपराध्येत यत्किञ्चिन्न कार्यं हृदि तत्त्वया ॥ १४
द्विजातयो महाभागा वृद्धबालतपस्विषु ।
भवन्त्यक्रोधनाः प्रायो ह्यपराद्धेषु नित्यदा ॥ १५
सुमहत्पराधेऽपि क्षान्तिः कार्या द्विजातिभिः ।
यथाशक्ति यथोत्साहं पूजा ग्राह्या द्विजोत्तम ॥ १६
तथेति ब्राह्मणेनोक्ते स राजा प्रीतमानसः ।
हंसचन्द्रांशुसंकाशं गृहमस्मै न्यवेदयत् ॥ १७
तत्राग्निशरणे क्लृप्तमासनं तस्य भानुमत् ।
आहारादि च सर्वं तत्तथैव प्रत्यवेदयत् ॥ १८
निक्षिप्य राजपुत्री तु तन्द्रीं मानं तथैव च ।
आतस्थे परमं यत्नं ब्राह्मणस्याभिराधने ॥ १९
तत्र सा ब्राह्मणं गत्वा पृथा शौचपरा सती ।
विधिवत्परिचारार्हं देववत्पर्यतोषयत् ॥ २०

॥ इति श्रीमन्महाभारते अरण्यपर्वणि कुण्डलाहरणपर्वणि पञ्चाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०५ ॥

षडधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०६ ॥

कुन्तीपरिचर्यासंतुष्टेन दुर्वाससा तांप्रति अभीप्सितार्थवरणचोदना ॥ १ ॥ तथा किञ्चिदप्यवृण्वन्त्यै तस्मै स्वयमेव सकलदेववशीकरणदक्षस्य मन्त्रस्योपदेशः ॥ २ ॥ ततस्तेन कुन्तिभोजामन्त्रणपूर्वकमन्तर्धानम् ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

सा तु कन्या महाराज ब्राह्मणं संशितव्रतम् ।

तोषयामास शुद्धेन मनसा संशितव्रता ॥ १

प्रातरेष्याम्यथेत्युक्त्वा कदाचिद्विजसत्तमः ।

यन्त्रिता नियमयुक्ता ॥ १ ॥ विस्रब्धो विश्वस्तः । व्यली-
कमप्रियम् ॥ ५ ॥ अग्निशरणे अग्निगृहे ॥ १८ ॥ तन्द्री

आलस्यम् ॥ १९ ॥ परिचारार्हं पूजार्हम् ॥ २० ॥ पञ्चाधिक-
त्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०५ ॥

तत आयाति राजेन्द्र सायं रात्रावथो पुनः ॥ २
 तं च सर्वासु वेलासु भक्ष्यभोज्यप्रतिश्रयैः ।
 पूजयामास सा कन्या वर्धमानैस्तु सर्वदा ॥ ३
 अन्नादिसमुदाचारः शय्यासनकृतस्तथा ।
 दिवसेदिवसे तस्य वर्धते न तु हीयते ॥ ४
 निर्मर्त्सनापवादैश्च तथैवाप्रियया गिरा ।
 ब्राह्मणस्य पृथा राजन्न चकाराप्रियं तदा ॥ ५
 स्वप्नकाले पुनश्चैति न चैति बहुशो द्विजः ।
 सुदुर्लभमपि ह्यन्नं दीयतामिति सोऽब्रवीत् ॥ ६
 कृतमेव च तत्सर्वं यथा तस्मै न्यवेदयत् ।
 शिष्यवत्पुत्रवच्चैव स्वसृवच्च सुसंयता ॥ ७
 यथोपजोषं राजेन्द्र द्विजातिप्रवरस्य सा ।
 प्रीतिमुत्पादयामास कन्यारत्नमनिन्दिता ॥ ८
 तस्यास्तु शीलवृत्तेन तुतोष द्विजसत्तमः ।
 अवधानेन भूयोऽस्याः परं यत्नमथाकरोत् ॥ ९
 तां प्रभाते च सायं च पिता पप्रच्छ भारत ।
 अपि तुष्यति ते पुत्रि ब्राह्मणः परिचर्यया ॥ १०
 तं सा परममित्येव प्रत्युवाच यशस्विनी ।
 ततः प्रीतिमवापाग्यां कुन्तिभोजो महामनाः ॥ ११
 ततः संवत्सरे पूर्णे यदाऽसौ जपतांवरः ।
 नापश्यदुष्कृतं किञ्चित्पृथायाः सौहृदे रतः ॥ १२
 ततः प्रीतमना भूत्वा स एनां ब्राह्मणोऽब्रवीत् ।
 प्रीतोस्मि परमं भद्रे परिचारेण ते शुभे ॥ १३

वरान्वृणीष्व कल्याणि दुरापान्मानुषैरिह ।
 यैस्त्वं सीमन्तिनीः सर्वा यशसाऽभिमविष्यसि ॥ १४
 कुन्त्युवाच ।
 कृतानि मम सर्वाणि यस्या मे वेदवित्तम ।
 त्वं प्रसन्नः पिता चैव कृतं विप्र वरैर्मम ॥ १५
 ब्राह्मण उवाच ।
 यदि नेच्छसि मत्तस्त्वं वरं भद्रे शुचिस्मिते ।
 इमं मन्त्रं गृहाण त्वमाह्वानाय दिवौकसाम् ॥ १६
 यंयं देवं त्वमेतेन मन्त्रेणावाहयिष्यसि ।
 तेनतेन वशे भद्रे स्यात्तव्यं ते भविष्यति ॥ १७
 अकामो वा सकामो वा स समेष्यति ते वशे ।
 विबुधो मन्त्रसंभ्रान्तो वाक्यैर्भृत्य इवानतः ॥ १८
 वैशंपायन उवाच ।
 न शशाक द्वितीयं सा प्रत्याख्यातुमनिन्दिता ।
 तं वै द्विजातिप्रवरं तदा शापमयानृप ॥ १९
 ततस्तामनवद्याङ्गीं ग्राहयामास स द्विजः ।
 मन्त्रग्रामं तदा राजन्नथर्वशिरसि श्रुतम् ॥ २०
 तं प्रदाय तु राजेन्द्र कुन्तिभोजमुवाच ह ।
 उषितोस्मि सुखं राजन्कन्यया परितोषितः ॥ २१
 तव गेहे सुविहितः सदा सुप्रतिपूजितः ।
 साधयिष्यामहे तावदित्युक्त्वाऽन्तरधीयत ॥ २२
 स तु राजा द्विजं दृष्ट्वा तत्रैवान्तर्हितं तदा ।
 बभूव विस्मयाविष्टः पृथां च समपूजयत् ॥ २३

॥ इति श्रीमन्महाभारते अरण्यपर्वणि कुण्डलाहरणपर्वणि षडधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०६ ॥

सप्ताधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०७ ॥

कदाचन ऋतुस्नातया सूर्यमवलोकयन्त्या कुन्त्या दुर्वाससा दत्तमन्त्रपरीक्षणाय तदाह्वानम् ॥ १ ॥ मन्त्रबलादुपागतेन
 रविणा स्वेन सङ्गमनङ्गीकुर्वन्त्याः कुन्त्या विभीषिकापूर्वकं सङ्गायानुनयनम् ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

गते तस्मिन्द्विजश्रेष्ठे कस्मिंश्चित्कालपर्यये ।

चिन्तयामास सा कन्या मन्त्रग्रामबलाबलम् ॥ १
 अयं वै कीदृशस्तेन मम दत्तो महात्मना ।

प्रतिश्रयैः आश्रयैः शयनासनाद्यैः ॥ ३ ॥ अन्नादिना समु-
 दाचारः समुपसर्पणम् ॥ ४ ॥ यथोपजोषं प्रियमनतिक्रम्य
 ॥ ८ ॥ शीलं शमादि । वृत्तं परिचर्या । अस्याः पृथायाः
 श्रेयोर्थं अवधानेन समाधिकाले यत्नमकरोत् । यत्नेन तस्याः

कल्याणं चिन्तितवानित्यर्थः ॥ ९ ॥ द्वितीयं द्वितीयवारम् । न
 शशाक द्विजातिं सा इति थ. घ. पाठः ॥ १९ ॥ विहितः
 विशेषेण हितस्तुतः ॥ २२ ॥ षडधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः
 ॥ ३०६ ॥

मन्त्रग्रामो बलं तस्य ज्ञास्ये नातिचिरादिति ॥ २
 एवं संचिन्तयन्ती सा यदृच्छया ।
 व्रीडिता साऽभवद्बाला कन्याभावे रजस्वला ॥ ३
 ततो हर्म्यतलस्था सा महार्हशयनोचिता ।
 प्राच्यां दिशि समुद्यन्तं ददर्शादित्यमण्डलम् ॥ ४
 तत्र बद्धमनोदृष्टिरभवत्सा सुमध्यमा ।
 न चातप्यत रूपेण भानोः सन्ध्यागतस्य सा ॥ ५
 तस्या दृष्टिरभूदिव्या साऽपश्यदिव्यदर्शनम् ।
 आमुक्तकवचं देवं कुण्डलाभ्यां विभूषितम् ॥ ६
 तस्याः कौतूहलं त्वासीन्मन्त्रं प्रति नराधिप ।
 आह्वानमकरोत्साऽथ तस्य देवस्य भामिनी ॥ ७
 प्राणानुपस्पृश्य तदा ह्याजुहाव दिवाकरम् ।
 आजगाम ततो राजस्त्वरमाणो दिवाकरः ॥ ८
 मधुपिङ्गो महाबाहुः कम्बुग्रीवो हसन्निव ।
 अङ्गदी बद्धमुकुटो दिशः प्रज्वालयन्निव ॥ ९
 योगात्कृत्वा द्विधाऽऽत्मानमाजगाम तताप च ।
 आचभाषे ततः कुन्तीं साम्ना परमवल्गुना ॥ १०
 आगतोसि वशं भद्रे तव मन्त्रबलात्कृतः ।
 किं करोमि वशो राज्ञि ब्रूहि कर्ता तदस्मि ते ॥ ११
 कुन्त्युवाच ।
 गम्यतां भगवंस्तत्र यत एवागतो ह्यसि ।
 कौतूहलात्समाहूतः प्रसीद भगवन्निति ॥ १२
 सूर्य उवाच ।
 गमिष्येऽहं यथा मा त्वं ब्रवीषि तनुमध्यमे ।
 न तु देवं समाहूय न्याय्यं प्रेषयितुं वृथा ॥ १३
 तवाभिसन्धिः सुभगे सूर्यात्पुत्रो भवेदिति ।
 वीर्येणाप्रतिमो लोके कवची कुण्डलीति च ॥ १४
 सा त्वमात्मप्रदानं वै कुरुष्व गजगामिनि ।
 उत्पत्स्यति हि पुत्रस्ते यथासंकल्पमङ्गने ।
 अथ गच्छाम्यहं भद्रे त्वया संगम्य सुसिते ॥ १५
 यदि त्वं वचनं नाद्य करिष्यसि मम प्रियम् ।

शप्ये कन्येऽन्यथा क्रुद्धो ब्राह्मणं पितरं च ते ॥ १६
 त्वत्कृते तान्प्रधक्ष्यामि सर्वानपि न संशयः ।
 पितरं चैव ते मूढं यो न वेत्ति तवानयम् ॥ १७
 तस्य च ब्राह्मणस्याद्य योसौ मन्त्रमदात्तव ।
 शीलवृत्तमविज्ञाय धास्यामि विनयं परम् ॥ १८
 एते हि विबुधाः सर्वे पुरंदरमुखा दिवि ।
 त्वया प्रलब्धं पश्यन्ति स्मयन्त इव मां शुभे ॥ १९
 पश्य चैनान्सुरगणान्दिव्यं चक्षुरिदं हि ते ।
 पूर्वमेव मया दत्तं दृष्टवत्यसि येन माम् ॥ २०
 वैशंपायन उवाच ।

ततोऽपश्यत्रिदशान्राजपुत्री
 सर्वानेव स्वेषु धिष्ण्येषु खस्थान् ।
 प्रभावन्तं भानुमन्तं महान्तं
 यथाऽऽदित्यं रोचमानांस्तथैव ॥ २१
 सा तान्दृष्ट्वा त्रिदशानेव बाला
 सूर्यं देवी वचनं ग्राह भीता ।
 गच्छ त्वं वै गोपते स्वं विमानं
 कन्याभावाद्दुःख एवापचारः ॥ २२
 पिता माता गुरवश्चैव येऽन्ये
 देहस्थास्य प्रभवन्ति प्रदाने ।
 नाहं धर्मं लोपयिष्यामि लोके
 स्त्रीणां वृत्तं पूज्यते देहरक्षा ॥ २३
 मया मन्त्रबलं ज्ञातुमाहूतस्त्वं विभावसो ।
 बाल्याद्बालेति तत्कृत्वा क्षन्तुमर्हसि मे विभो ॥ २४
 सूर्य उवाच ।
 बालेति कृत्वाऽनुनयं तवाहं
 ददानि नान्यानुनयं लभेत ।
 आत्मप्रदानं कुरु कुन्तिकन्ये
 शान्तिस्तवैवं हि भवेच्च भीरु ॥ २५
 न चापि गन्तुं युक्तं हि मया मिथ्याकृतेन वै ।
 असमेत्य त्वया भीरु मन्त्राहूतेन भामिनि ॥ २६

ऋतुं रजः ॥ ३ ॥ प्राणान् इन्द्रियाणि चक्षुःश्रोत्रादीनि उप-
 स्पृश्य । जलेन सम्यगाचम्येत्यर्थः ॥ ८ ॥ किं करोम्यवशो
 राज्ञि इति थ. ध. पाठः ॥ ११ ॥ यथाहं गमिष्ये, तथा मा
 मां ब्रवीषि ननु तद्योग्यमित्याह नलिति । वृथा प्रसादमप्राप्य

॥ १३ ॥ तवाभिसन्धिं सुभगे कुर्यां पुत्रः इति थ. ध. पाठः
 ॥ १४ ॥ ब्राह्मणं दुर्वाससम् ॥ १६ ॥ विनयं दण्डं धास्यामि
 धारयिष्यामि ॥ १८ ॥ अपचारोऽपराधः कृतः । व्रीडमानेव
 बालेति झ. पाठः ॥ २२ ॥ सप्ताधिकत्रिंशत्ततमोऽध्यायः ३०५

ममिष्याम्यनवद्याङ्गि लोके समवहास्यताम् ।
‘गच्छेयमेव सुश्रोणि गतोऽहं वै निराकृतः ।’
सर्वेषां विबुधानां च वक्तव्यः स्यां तथा शुभे ॥२७

सा त्वं मया समागच्छ पुत्रं लप्स्यसि मादृशम् ।
विशिष्टा सर्वलोकेषु भविष्यसि न संशयः ॥ २८

॥ इति श्रीमन्महाभारते अरण्यपर्वणि कुण्डलाहरणपर्वणि सप्ताधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०७ ॥

अष्टाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०८ ॥

कुन्त्या सङ्गमन्तरा दुःशकानुनये भास्करे कृच्छ्रात्तदङ्गीकरणम् ॥ १ ॥ सूर्येण पुनः कन्यात्वलाभरूपवरदानपूर्वकं तस्यां गर्भाधानम् ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

सा तु कन्या बहुविधं ब्रुवन्ती मधुरं वचः ।
अनुनेतुं सहस्रांशुं न शशाक मनस्विनी ॥ १
न शशाक यदा बाला प्रत्याख्यातुं तमोनुदम् ।
भीता शापात्ततो राजन्दध्यौ दीर्घमथान्तरम् ॥ २
अनागसः पितुः शापो ब्राह्मणस्य तथैव च ।
मन्निमित्तः कथं न स्यात्कुद्धादसाद्विभावसोः ॥ ३
बालेनापि सता मोहाद्भृशं सापह्वान्यपि ।
नाऽभ्यासादयितव्यानि तेजांसि च तपांसि च ॥ ४
साहमद्य भृशं भीता गृहीत्वा च करे भृशम् ।
कथं त्वकार्यं कुर्यां वै प्रदानं ह्यात्मनः स्वयम् ॥ ५
सा वै शापपरित्रस्ता बहु चिन्तयती हृदा ।
मोहेनाभिपरीताङ्गी समयमाना पुनःपुनः ॥ ६
तं देवमब्रवीद्भीता बन्धूनां राजसत्तम
व्रीडाविह्वलया वाचा शापत्रस्ता विशांपते ॥ ७
पिता मे ध्रियते देव माता चान्ये च बान्धवाः ।
न तेषु ध्रियमाणेषु विधिलोपो भवेदयम् ॥ ८
त्वया तु संगमो देव यदि स्याद्विधिवर्जितः ।
मन्निमित्तं कुलस्यास्य लोकेऽकीर्तिर्न संशयः ॥ ९
अथवा धर्ममेतं त्वं मन्यसे तपतांवर ।
ऋते प्रदानाद्बन्धुभ्यस्तव कामं करोम्यहम् ॥ १०

आत्मप्रदानं दुर्धर्षं तव कृत्वा सती त्वहम् ।
त्वयि धर्मो यशश्चैव कीर्तिरायुश्च देहिनाम् ॥ ११

सूर्य उवाच ।

न ते पिता न ते माता गुरवो वा शुचिस्मिते ।
प्रभवन्ति प्रदाने ते भद्रं ते शृणु मे वचः ॥ १२
सर्वान्कामय यस्मात्कनेर्धातोश्च ।
तस्मात्कन्येह सुश्रोणी स्वतन्त्रा वरवर्णिनि ॥ १३
नाधर्मश्चरितः कश्चित्त्वया भवति भामिनि ।
अधर्मं कुत एवाहं वरेयं लोककाम्यया ॥ १४
अनावृताः स्त्रियः सर्वा नराश्च वरवर्णिनि ।
स्वभाव एष लोकानां विकारोऽन्य इति स्मृतः ॥ १५
सा मया सह संगम्य पुनः कन्या भविष्यति ।
पुत्रश्च ते महाबाहुर्भविष्यति न संशयः ॥ १६

कुन्त्युवाच ।

यदि पुत्रो मम भवेत्त्वत्तः सर्वतमोनुद ।
कुण्डली कवची शूरो महाबाहुर्महाबलः ।
‘अस्तु मे सङ्गमो देव अनेन समयेन ते ॥’ १७

सूर्य उवाच

भविष्यति महाबाहुः कुण्डली दिव्यवर्मभृत् ।
उभयं चामृतमयं तस्य भद्रे भविष्यति ॥ १८

दध्यौ चिन्तितवती । अन्तरं कालम् ॥ २ ॥ बालेनाल्प-
वयसापि सता साधुना मोहाच्चित्तपारवश्यात् तेजांसि सूर्या-
दीनि तपांसि दुर्वासआदीनि नाभ्यासादयितव्यान्यत्यन्तं
प्रत्यासत्तिविषयाणि न कर्तव्यानि ॥ ४ ॥ बन्धूनां बन्धुभ्य-
इत्यर्थः ॥ ७ ॥ ध्रियते जीवति ॥ ८ ॥ प्रभवन्ति स्वाम्यम-

हन्ति ॥ १२ ॥ कामयते सर्वानिति कन्येति कन्याशब्दनिर्व-
चनम् ॥ १३ ॥ तत्र हेतुः लोककाम्यया लोकप्रियया कामव-
त्तया ॥ १४ ॥ अन्यो विवाहनियमादिर्विकारः ॥ १५ ॥
अमृतमयं सहजं वर्म ॥ १८ ॥

कुन्त्युवाच ।

अधेतदमृतादस्ति कुण्डले वर्म चोत्तमम् ।

मम पुत्रस्य यं वै त्वं मत्त उत्पादयिष्यसि ॥ १९

अस्तु मे सङ्गमो देव यथोक्तं भगवंस्त्वया ।

त्वद्दीर्यरूपसत्वौजा धर्मयुक्तो भवेत्स च ॥ २०

सूर्य उवाच ।

अदित्या कुण्डले रात्रि दत्ते मे मत्तकाशिनि ।

तस्मै दास्यामि वामोरु वर्म चैवेदमुत्तमम् ॥ २१

कुन्त्युवाच ।

परमं भगवन्नेवं सङ्गमिष्ये त्वया सह ।

यदि पुत्रो भवेदेवं यथा वदसि गोपते ॥ २२

वैशंपायन उवाच ।

तथेत्युक्त्वा तु तां कुन्तीमाविवेश विहंगमः ।

स्वर्भानुशत्रुर्योगात्मा नाभ्यां पस्पर्श चैव ताम् ॥ २३

ततः सा विह्वलेवासीत्कन्या सूर्यस्य तेजसा ।

पपात चाथ सा देवी शयने मूढचेतना ॥ २४

सूर्य उवाच ।

साधयिष्यामि सुश्रोणि पुत्रं वै जनयिष्यसि ।

सर्वशस्त्रभृतांश्रेष्ठं कन्या चैव भविष्यसि ॥ २५

वैशंपायन उवाच ।

ततः सा व्रीडिता बाला तदा सूर्यमथाब्रवीत् ।

एवमस्त्विति राजेन्द्र प्रस्थितं भूरिवर्चसम् ॥ २६

इतिस्मोक्ता कुन्तिराजात्मजा सा

विवस्वन्तं याचमाना सलज्जा ।

तस्मिन्पुण्ये शयनीये पपात

मोहाविष्टा वेपमाना लतेव ॥ २७

तिग्मांशुस्तां तेजसा मोहयित्वा

योगेनाविष्यात्मसंस्थां चकार ।

न चवन्ना दूषयामास भानुः

संज्ञां लेभे भूय एवाथ बाला ॥ २८

॥ इति श्रीमन्महाभारते अरण्यपर्वणि कुण्डलाहरणपर्वणि अष्टाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०८ ॥

नवाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०९ ॥

कतिपयकालातिपाते कर्णस्य सहजकवचकुण्डलधारणेन कुन्त्यां जननम् ॥ १ ॥ कुन्त्या धात्र्यासह मन्त्रपूर्वकं जात-
मात्रस्य गर्भस्य मञ्जूषायां निक्षेपपूर्वकमश्वनद्यां विसर्जनम् ॥ २ ॥ सगर्भाया मञ्जूषायाः क्रमेण चर्मण्वतीयमुनाद्वारा
गङ्गायां प्लवनेन चम्पापुरीप्रवेशः ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततो गर्भः समभवत्पृथायाः पृथिवीपते ।

शुक्ले दशोत्तरे पक्षे तारापतिरिवाम्बरे ॥ १

सा बन्धवभयाद्बाला गर्भं तं विनिगूहती ।

धारयामास सुश्रोणी न चैनां बुबुधे जनः ॥ २

न हि तां वेद नार्यन्या काचिद्वात्रेयिकामृते ।

कन्यापुरगतां बालां निपुणां परिरक्षणे ॥ ३

ततः कालेन सा गर्भं सुषुवे वरवर्णिनी ।

कन्यैव तस्य देवस्य प्रसादादमरप्रभम् ॥ ४

तथैवाबद्धकवचं कनकोज्ज्वलकुण्डलम् ।

हर्यक्षं वृषभस्कन्धं यथास्य पितरं तथा ॥ ५

जातमात्रं च तं गर्भं धात्र्या संमन्त्र्य भामिनी ।

‘उत्सृष्टुकामा तं गर्भं कारयामास भारत ।

मञ्जूषां शिल्पिभिस्तूर्णं सुनद्धां सुप्रतिष्ठिताम् ॥ ६

पुर्वैर्बहुविधैर्बद्धां प्लवनार्थं जले नृप ।

अजिनेर्मृदुभिश्चैवं संस्तीर्णशयनां तथा ॥ ७

मञ्जूषायां समाधाय स्वास्तीर्णायां समन्ततः ।

मधूच्छिष्टस्थितायां तं सुखायां रुदती तथा ।

प्रस्थितं संगमायोपक्रान्तम् ॥ २६ ॥ आत्मसंस्थां वचनवशाम् ।

एनां न दूषयामास । कन्यात्वस्थापनेनेति शेषः ॥ २८ ॥

अष्टाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०८ ॥

दशोत्तरे एकादशे शुक्ले पक्षे प्रतिपदि चन्द्रइव बाल उद्भूतः ।

माघशुक्लप्रतिपदि कर्णनिषेकजन्मेत्यर्थः ॥ १ ॥ हर्यक्षं सिंह-
नेत्रम् ॥ ५ ॥ गर्भं प्रति संमन्त्रयेत्यध्याहारेणान्वयः ॥ ६ ॥

मधूच्छिष्टं सिक्थकम् । मयनमिति भाषायाम् । तेन स्थितार्थं
सर्वतोलिप्तायां मञ्जूषायाम् । जलप्रवेशो न भवेदित्यर्थः ॥ ८ ॥

संक्षार्यां सुषिधानायामश्वनद्यामवासृजत् ॥ ८
जानती चाप्यकर्तव्यं कन्याया गर्भधारणम् ।
पुत्रसहेन सा राजन्करुणं पर्यदेवयत् ॥ ९
समुत्सृजन्ती मञ्जूषामश्वनद्यां तदा जले ।
उवाच रुदती कुन्ती यानि वाक्यानि तच्छृणु १०
स्वस्ति तेऽस्त्वान्तरिक्षेभ्यः पार्थिवेभ्यश्च पुत्रक ।
दिव्येभ्यश्चैव भूतेभ्यस्तथा तोयचराश्च ये ॥ ११
शिवास्ते सन्तु पन्थानो मा च ते परिपन्थिनः ।
आगताश्च तथा पुत्र भवन्त्वद्रोहचेतसः ॥ १२
पातु त्वां वरुणो राजा सलिले सलिलेश्वरः ।
अन्तरिक्षेऽन्तरिक्षस्थः पवनः सर्वगस्तथा ॥ १३
पिता त्वां पातु सर्वत्र तपनस्तपतांवरः ।
येन दत्तोसि मे पुत्रं दिव्येन विधिना किल ॥ १४
आदित्या वसवो रुद्राः साध्या विश्वे च देवताः ।
मरुतश्च सहेन्द्रेण दिशश्च सदिगीश्वराः ॥ १५
रक्षन्तु त्वां सुराः सर्वे समेषु विषमेषु च ।
वेत्स्यामि त्वां विदेशेऽपि कवचेनाभिसूचितम् ॥ १६
धन्यस्ते पुत्र जनको देवो भानुर्विभावसुः ।
यस्त्वां द्रक्ष्यति दिव्येन चक्षुषा वाहिनीगतम् १७
धन्या सा प्रमदा या त्वां पुत्रत्वे कल्पयिष्यति ।
यस्यास्त्वं तृषितः पुत्र स्तनं पास्यसि देवज ॥ १८
कोऽनु स्वप्नस्तथा दृष्टो या त्वामादित्यवर्चसम् ।

दिव्यवर्मसमायुक्तं दिव्यकुण्डलभूषितम् ॥ १९
पद्मायतविशालाक्षं पद्मताम्रदलोज्ज्वलम् ।
सुललाटं सुकेशान्तं पुत्रत्वे कल्पयिष्यति ॥ २०
धन्या द्रक्ष्यन्ति पुत्र त्वां भूमौ संसर्पमाणकम् ।
अव्यक्तकलवाक्यानि वदन्तं रेणुगुण्ठितम् ॥ २१
धन्या द्रक्ष्यन्ति पुत्र त्वां पुनर्यौवनगोचरम् ।
हिमवद्रनसंभूतं सिंहं केसरिणं यथा ॥ २२
एवं बहुविधं राजन्विलप्य करुणं पृथा ।
अवासृजत मञ्जूषामश्वनद्यां तदा जले ॥ २३
रुदती पुत्रशोकार्ता निशीथे कमलेक्षणा ।
धात्र्या सह पृथा राजन्पुत्रदर्शनलालसा ॥ २४
विसर्जयित्वा मञ्जूषां संबोधनभयात्पितुः ।
विवेश राजभवनं पुनः शोकातुरा ततः ॥ २५
मञ्जूषा त्वश्वनद्याः सा ययौ चर्मण्वतीं नदीम् ।
चर्मण्वत्याश्च यमुनां ततो गङ्गां जगाम ह ॥ २६
गङ्गायाः सूतविषयं चम्पामनुययौ पुरीम् ।
स मञ्जूषागतो गर्भस्तरङ्गैरुद्धमानकः ॥ २७
अमृतादुत्थितं दिव्यं तनुवर्म सकुण्डलम् ।
धारयामास तं गर्भं दैवं च विधिनिर्मितम् ॥ २८
एतद्गुह्यं महाराज सूर्यस्यासीन्महात्मनः ।
स सूर्यसंभवो गर्भः कुन्त्या गर्भेण धारितः ॥ २९

॥ इति श्रीमन्महाभारते अरण्यपर्वणि कुण्डलाहरणपर्वणि नवाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०९ ॥

दशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१० ॥

स्नानाय भार्यया सह गङ्गां गतेनाधिरथनाम्ना सूतेन तत्रोत्प्लवमानायाः सगर्भमञ्जूषाया ग्रहणम् ॥ १ ॥ तथा मञ्जूषो-
द्घाटने दृष्टस्य गर्भस्य स्वपुत्रतया परिकल्पनेन नामकरणादिपूर्वकं ग्रीत्या पोषणम् ॥ २ ॥ कर्णेन परशुरामादिभ्योऽङ्गग्रह-
णपूर्वकं दुर्योधनेन सख्यकरणम् ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।
एतस्मिन्नेव काले तु धृतराष्ट्रस्य वै सखा ।
सूतोऽधिरथ इत्येव सदारो जाह्नवीं ययौ ॥ १

तस्य भार्याऽभवद्राजभूपेणासदृशी भुवि ।
राधा नाम महाभागा न सा पुत्रमविन्दत ।
अपत्यार्थे परं यत्नमकरोच्च विशेषतः ॥ २

आगमाश्च तथा सन्तु दिव्येन विधिना तव इति थ. ध. पाठः ।
आगमाश्च तथा पान्तु इति क. पाठः ॥ १२ ॥ दैवं कर्तुं ।
गर्भं सकुण्डलं वर्म धारयामासेत्यन्वयः । गर्भं कवचकुण्डल-

धारकं चकारेत्यर्थः । विधिना ईश्वरेण निर्मितम् ॥ २८ ॥
नवाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०९ ॥

सा ददर्शथ मञ्जूषामुद्यमानां यदृच्छया ।
 दक्षरक्षाप्रतिसरामन्वाल्मभनशोभनाम् ॥ ३
 ऊर्मीतरङ्गैर्जाह्नव्याः समानीतामुपहरम् ।
 'विवर्तमानां बहुशः पुनःपुनरितस्ततः ॥ ४
 ततः सा वायुना राजन्स्रोतसा च बलीयसा ।
 उपानीतो यतः सूतः सभार्यो जलमाश्रितः ॥ ५
 सा तु कौतूहलात्प्राप्तां ग्राहयामास भामिनी ।
 ततो निवेदयामास सूतस्याधिरथस्य वै ॥ ६
 स तामुद्धृत्य मञ्जूषामुत्सार्य जलमन्तिकात् ।
 यत्रैरुद्धाटयामास सोऽपश्यत्तत्र बालकम् ॥ ७
 तरुणादित्यसंकाशं हेमवर्मधरं तथा ।
 मृष्टकुण्डलयुक्तेन वदनेन विराजितम् ।
 'परिम्लानमुखं बालं रुदन्तं क्षुधितं भृशम् ॥ ८
 स तु तं परया लक्ष्म्या दृष्ट्वा युक्तं वरात्मजम् ।'
 स सूतो भार्यया सार्धं विस्मयोत्फुल्ललोचनः ।
 अङ्कमारोप्य तं बालं भार्या वचनमब्रवीत् ॥ ९
 इदमत्यद्भुतं भीरु यतो जातोसि भामिनि ।
 दृष्टवान्देवगर्भोऽयं मन्येऽस्माकमुपागतः ॥ १०
 अनपत्यस्य पुत्रोऽयं देवैर्दत्तो ध्रुवं मम ।
 इत्युक्त्वा तं ददौ पुत्रं राधायै स महीपते ॥ ११
 प्रतिजग्राह तं राधा विधिवद्विन्नरूपिणम् ।
 पुत्रं कमलगर्भाभं देवगर्भं श्रिया वृतम् ॥ १२
 'स्तन्यं समस्रवच्चास्य दैवादित्यथ निश्चयः ।'
 पुपोष चैनं विधिवद्वृधे स च वीर्यवान् ।
 ततःप्रभृति चाप्यन्ये प्राभवन्नौरसाः सुताः ॥ १३
 नामकर्म च चक्रुस्ते कुण्डले तस्य दृश्यते ।
 कर्णं इत्येव तं बालं दृष्ट्वा कर्णं सकुण्डलम् ॥ १४

वसुवर्मधरं दृष्ट्वा तं बालं हेमकुण्डलम् ।
 नामास्य वसुषेणेति ततश्चक्रुर्द्विजातयः ॥ १५
 एवं स सूतपुत्रत्वं जगामामितविक्रमः ।
 वसुषेण इति ख्यातो वृष इत्येव च प्रभुः ॥ १६
 सूतस्य ववृधेऽङ्गेषु ज्येष्ठः पुत्रः स वीर्यवान् ।
 चारेण विदितश्चासीत्पृथया दिव्यवर्मभृत् ॥ १७
 सूतस्त्वधिरथः पुत्रं विवृद्धं समयेन तम् ।
 दृष्ट्वा प्रस्थापयामास पुरं वारणसाह्वयम् ॥ १८
 तत्रोपसदनं चक्रे द्रोणस्येष्वस्त्रकर्मणि ।
 सख्यं दुर्योधनेनैवमगमत्स च वीर्यवान् ॥ १९
 द्रोणात्कृपाच्च रामाच्च सोऽस्त्रग्रामं चतुर्विधम् ।
 लब्ध्वा लोकेऽभवत्ख्यातः परमेष्वासतां गतः २०
 संधाय धार्तराष्ट्रेण पार्थानां विप्रिये रतः ।
 योद्धुमाशंसते नित्यं फल्गुनेन महात्मना ॥ २१
 सदा हि तस्य स्पर्धाऽऽसीदर्जुनेन विशांपते ।
 अर्जुनस्य च कर्णेन यतो द्वन्द्वं बभूव ह ॥ २२
 एतद्ब्रुहं महाराज सूर्यस्यासीन्न संशयः ।
 यः सूर्यसंभवः कर्णः कुर्यात्प्रतिकुले रतः ॥ २३
 तं तु कुण्डलिनं दृष्ट्वा वर्मणा च समन्वितम् ।
 अवध्यं समरे मत्वा पर्यतप्यद्युधिष्ठिरः ॥ २४
 यदा च कर्णो राजेन्द्र भानुमन्तं दिवाकरम् ।
 स्तौति मध्यंदिने प्राप्ते प्राञ्जलिः सलिलोत्थितः २५
 तत्रैनमुपतिष्ठन्ति ब्राह्मणा धनहेतुना ।
 नादेयं तस्य तत्काले किञ्चिदस्ति द्विजातिषु ॥ २६
 तमिन्द्रो ब्राह्मणो भूत्वा भिक्षां देहीत्युपस्थितः ।
 स्वागतं चेति राधेयस्तमथ प्रत्यभाषत ॥ २७

॥ इति श्रीमन्महाभारते अरण्यपर्वणि कुण्डलाहरणपर्वणि दशाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१० ॥

दत्तो रक्षार्थं प्रतिसरो दूर्वाकङ्कणादिरूपो यस्यां ताम् ।
 अन्वाल्मभनं कुङ्कुमहस्तदानम् ॥ ३ ॥ उपहरं समीपम् ॥ ५ ॥
 उत्सार्य परतो नीत्वा ॥ ७ ॥ वसुवर्म स्वर्णकवचम् ॥ १५ ॥

अङ्गेषु जनपदविशेषेषु ॥ १७ ॥ उपसदनं गुरुपसदनम् ॥ १९ ॥
 परमेष्वासतां महाधनुर्धरताम् ॥ २० ॥ दशाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१० ॥

एकादशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३११ ॥

इन्द्रेण ब्राह्मणवेषधारणेन कर्णप्रति कवचकुण्डलयाचनम् ॥ १ ॥ तस्मिन्नेन्द्रत्वं जानता कर्णेन तस्याच्छक्तिग्रहणपूर्वकं तस्मै कवचकुण्डलदानम् ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच

दवराजमनुप्राप्त ब्राह्मणच्छत्रनाऽऽवृतम् ।

दृष्ट्वा स्वागतमित्याह न बुबोधास्य मानसम् ॥ १

हिरण्यकण्ठीः प्रमदा ग्रामान्वा बहुगोकुलान् ।

किं ददानीति तं विप्रमुवाचाधिरथिस्ततः ॥ २

ब्राह्मण उवाच ।

हिरण्यकण्ठ्यः प्रमदा यच्चान्यत्प्रीतिवर्धनम् ।

नाहं दत्तमिहेच्छामि तदर्थिभ्यः प्रदीयताम् ॥ ३

यदेतत्सहजं वर्म कुण्डले च तवानघ ।

एतदुत्कृत्य मे देहि यदि सत्यव्रतो भवान् ॥ ४

एतदिच्छाम्यहं भिक्षां त्वया दत्तां परंतप ।

एष मे सर्वलाभानां लाभः परमको मतः ॥ ५

कर्ण उवाच ।

अवनिं प्रमदा गाश्च निर्वापं बहुवार्षिकम् ।

तत्ते विप्र प्रदास्यामि न तु वर्म सकुण्डलम् ॥ ६

वैशंपायन उवाच ।

एवं बहुविधैर्वाक्यैर्वार्यमाणः स तु द्विजः ।

कर्णेन भरतश्रेष्ठ नान्यं वरमयाचत ॥ ७

सान्त्वितश्च यथाशक्ति पूजितश्च यथाविधि ।

न चान्यं स द्विजश्रेष्ठः कामयामास वै वरम् ॥ ८

यदा नान्यं प्रवृणुते वरं वै द्विजसत्तमः ।

‘विनाऽस्य सहजं वर्म कुण्डले च विशांपते ।’

तदैनमब्रवीद्भूयो राधेयः प्रहसन्निव ॥ ९

सहजं वर्म मे विप्र कुण्डले चामृतोद्भवे ।

तेनावध्योस्मि लोकेषु ततो नैतज्जहाम्यहम् ॥ १०

विशालं पृथिवीराज्यं क्षेमं निहतकण्टकम् ।

प्रतिगृह्णीष्व मत्तस्त्वं साधु ब्राह्मणपुङ्गव ॥ ११

कुण्डलाभ्यां विमुक्तोऽहं वर्मणा सहजेन च ।

दमनीयो भविष्यामि शत्रूणां द्विजसत्तम ॥ १२

वैशंपायन उवाच ।

यदन्यं न वरं वव्रे भगवान्पाकशासनः ।

ततः प्रहस्य कर्णस्तं पुनरित्यब्रवीद्वचः ॥ १३

विदितो देवदेवेश प्रागेवासि मम प्रमो ।

न तु न्याय्यं मया दातुं तव शक्र वृथा वरम् ॥ १४

त्वं हि देवेश्वरः साक्षाच्चया देयो वरो मम ।

अन्येषां चैव भूतानामीश्वरो ह्यसि भूतकृत् ॥ १५

यदि दास्यामि ते देव कुण्डले कवचं तथा ।

वध्यतामुपयास्यामि त्वं च शक्रावहास्यताम् ॥ १६

तस्माद्विनिमयं कृत्वा कुण्डले वर्म चोत्तमम् ।

हरस्व शक्र कामं मे न दद्यामहमन्यथा ॥ १७

शक्र उवाच ।

विदितोऽहं रवेः पूर्वमायानेव तवान्तिकम् ।

तेन ते सर्वमाख्यातमेवमेतन्न संशयः ॥ १८

काममस्तु तथा तात तव कर्णं यथेच्छसि ।

वर्जयित्वा तु मे वज्रं प्रवृणीष्व यथेच्छसि ॥ १९

वैशंपायन उवाच ।

ततः कर्णः प्रहृष्टस्तु उपसंगम्य वासवम् ।

अमोघां शक्तिमभ्येत्य वव्रे सम्पूर्णमानसः ॥ २०

कर्ण उवाच ।

वर्मणा कुण्डलाभ्यां च शक्तिं मे देहि वासव ।

अमोघां शत्रुसङ्घानां घातिनीं पृतनामुखे ॥ २१

ततः सञ्चिन्त्य मनसा मुहूर्तमिव वासवः ।

शक्त्यर्थं पृथिवीपाल कर्णं वाक्यमथाब्रवीत् ॥ २२

कुण्डले मे प्रयच्छस्व वर्म चैव शरीरजम् ।

गृहाण कर्ण शक्तिं त्वमनेन समयेन च ॥ २३

अमोघा हन्ति शतशः शत्रून्मम करच्युता ।

यच्चान्यत्पादबन्धनम् इति ध. पाठः ॥ ३ ॥ अवनिं गृहार्थम् । निवापं न्युप्यते बीजमस्मिन्निति क्षेत्रम् । बहुवार्षिकं वन० ६२

यावज्जीविकवृत्तिरूपम् ॥ ६ ॥ आयानेव आगच्छन्नेव ॥ १८ ॥

पुनश्च पाणिमभ्येति मम दैत्यान्विनिघ्नतः ॥२४

सेयं तव करप्राप्ता हत्वैकं रिपुमूर्जितम् ।

गर्जन्तं प्रतपन्तं च मामेवैष्यति सूतज ॥ २५

कर्ण उवाच ।

एकमेवाहमिच्छामि रिपुं हन्तुं महाहवे ।

गर्जन्तं प्रतपन्तं च यतो मम भयं भवेत् ॥ २६

इन्द्र उवाच ।

एकं हनिष्यसि रिपुं गर्जन्तं बलिनं रणे ।

त्वं तु यं प्रार्थयस्येकं रक्ष्यते स महात्मना ॥ २७

यमाहुर्वेदविद्वांसो वराहमपराजितम् ।

नारायणमचिन्त्यं च तेन कृष्णेन रक्ष्यते ॥ २८

कर्ण उवाच ।

‘एवमेतद्यथाऽऽत्थ त्वं दानवानां निषूदन ।

वधिष्यामि रणे शत्रुं यो मे स्थाता पुरस्सरः ॥’ २९

एवमप्यस्तु भगवन्नेकवीरवधे मम ।

अमोघां देहि मे शक्तिं यथा हन्यां प्रतापिनम् ३०

उत्कृत्य तु प्रदास्यामि कवचं च तं ।

निकृत्तेषु तु गात्रेषु न मे बीभत्सता भवेत् ॥३१

इन्द्र उवाच ।

न ते बीभत्सता कर्ण भविष्यति कथञ्चन ।

व्रणश्चैव न गात्रेषु यस्त्वं नानृतमिच्छसि ॥ ३२

यादृशस्ते पितुर्वर्णस्तोजश्च वदतांवर ।

तादृशेनैव वर्णेन त्वं कर्ण भविता पुनः ॥ ३३

विद्यमानेषु शस्त्रेषु यद्यमोघामसंशये ।

प्रमत्तो मोक्ष्यसे चापि त्वय्येवैषा पतिष्यति ॥ ३४

कर्ण उवाच ।

संशयं परमं प्राप्य विमोक्ष्ये वासवीमिमाम् ।

यथा मामात्थ शक्र त्वं सत्यमेतद्वीमि ते ॥ ३५

वैशंपायन उवाच ।

ततः शक्तिं प्रज्वलितां प्रतिगृह्य विशांपते ।

शस्त्रं गृहीत्वा निशितं सर्वगात्राण्यकृन्तत ॥ ३६

ततो देवा मानवा दानवाश्च

निकृन्तन्तं कर्णमात्मानमेव ।

दृष्ट्वा सर्वे सिंहनादान्प्रणेदु-

र्न ह्यस्यासीन्मुखजो वै विकारः ॥ ३७

ततो दिव्या दुन्दुभयः प्रणेदुः

पपातोच्चैः पुष्पवर्षं च दिव्यम् ।

दृष्ट्वा कर्णं शस्त्रसंकुत्तगात्रं

मुहुश्चापि स्मयमानं नृवीरम् ॥ ३८

ततश्छित्त्वा कवचं दिव्यमङ्गा-

त्तथैवार्द्रं प्रददौ वासवाय ।

तथोत्कृत्य प्रददौ कुण्डले ते

कर्णात्तस्मात्कर्मणा तेन कर्णः ॥ ३९

‘ततो देवो मुदितो वज्रपाणि-

र्दृष्ट्वा कर्णं शस्त्रनिकृत्तगात्रम् ।’

ततः शक्रः प्रहसन्वञ्चयित्वा

कर्णं लोके यशसा योजयित्वा ।

कृतं कार्यं पाण्डवानां हि मेने

ततः पश्चादिवमेवोत्पपात ॥ ४०

श्रुत्वा कर्णं मुषितं धार्तराष्ट्रा

दीनाः सर्वे भग्नदर्पा इवासन् ।

तां चावस्थां गमितं सूतपुत्रं

श्रुत्वा पार्था जहृषुः काननस्थाः ॥ ४१

जनमेजय उवाच ।

कस्या वीराः पाण्डवास्ते बभूवुः

कुतश्चैते श्रुतवन्तः प्रियं तत् ।

किं वाऽकार्षुर्द्वादशेऽब्दे व्यतीते

तन्मे सर्वं भगवान्व्याकरोतु ॥ ४२

वैशंपायन उवाच

लब्ध्वा कृष्णां सैन्धवं द्रावयित्वा

विग्रैः सार्धं काम्यकादाश्रमात्ते

मार्कण्डेयाच्छ्रुतवन्तः पुराणं

देवर्षीणां चरितं विस्तरेण ॥ ४३

‘प्रत्याजग्मुः सरथाः सानुयात्राः
सर्वैः सार्धं सूतपौरोगवैस्ते ।

ततो ययुर्द्वैतवनं नृवीरा
निस्तीर्यैवं वनवासं समग्रम् ॥’ ४४

॥ इति श्रीमन्महाभारते अरण्यपर्वणि कुण्डलाहरणपर्वणि एकादशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३११ ॥

समाप्तं चेदं कुण्डलाहरणपर्व ॥ २० ॥

(अथारणेयपर्व ॥ २१ ॥)

द्वादशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१२ ॥

युधिष्ठिरादिभिः काम्यकवनात्पुनर्द्वैतवनं प्रत्यागमनम् ॥ १ ॥ तत्र केनचिन्मृगेण तरुसङ्घर्षवशात्स्वविषाणलघ्नेन ब्राह्म-
णस्यारणिना सह पलायनम् ॥ २ ॥ ब्राह्मणप्रार्थनया तदानयनाय पाण्डवैस्तदनुधावनम् ॥ ३ ॥ ततस्तैः सुदूरं स्वाप-
कर्षणपूर्वकमन्तर्हिते तस्मिन्श्रान्त्या वटमूले समुपवेशनम् ॥ ४ ॥

जनमेजय उवाच ।

एवं हृतायां भार्यायां प्राप्य क्लेशमनुत्तमम् ।

प्रतिपद्य ततः कृष्णां किमकुर्वत पाण्डवाः ॥ १

वैशंपायन उवाच ।

एवं हृतायां कृष्णायां प्राप्य क्लेशमनुत्तमम् ।

विहाय काम्यकं राजा सह भ्रातृभिरच्युतः ॥ २

पुनर्द्वैतवनं रम्यमाजगाम युधिष्ठिरः ।

खादुमूलफलं रम्यं विचित्रबहुपादपम् ॥ ३

अनुभुक्तफलाहाराः सर्व एव मिताशनाः ।

न्यवसन्पाण्डवास्तत्र कृष्णया सह भार्यया ॥ ४

वसन्द्वैतवने राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।

भीमसेनोऽर्जुनश्चैव माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥ ५

ब्राह्मणार्थे पराक्रान्ता धर्मात्मानो यतव्रताः ।

क्लेशमार्च्छन्त विपुलं सुखोदकं परंतपाः ॥ ६

तस्मिन्प्रतिवसन्तस्ते यत्प्रापुः कुरुसत्तमाः ।

वने क्लेशं सुखोदकं तत्प्रवक्ष्यामि ते शृणु ॥ ७

अरणीसहितं भाण्डं ब्राह्मणस्य तपस्विनः ।

मृगस्य वर्षमाणस्य विषाणे समसज्जत ॥ ८

तदादाय गतो राजंस्त्वरमाणो महामृगः ।

आश्रमान्तरितः शीघ्रं प्लवमानो महाजवः ॥ ९

ह्रियमाणं तु तं दृष्ट्वा स विप्रः कुरुसत्तम ।

त्वरितोऽभ्यागमत्तत्र अग्निहोत्रपरीप्सया ।

‘तेषां तु वसतां तत्र पाण्डवानां महारथम् ॥’ १०

अजातशत्रुमासीनं भ्रातृभिः सहितं वने ।

आगम्य ब्राह्मणस्तूर्णं संतप्तश्चेदमब्रवीत् ॥ ११

अरणीसहितं भाण्डं समासक्तं वनस्पतौ ।

मृगस्य वर्षमाणस्य विषाणे समसज्जत ॥ १२

तमादाय गतो राजंस्त्वरमाणो महामृगः ।

आश्रमात्त्वरितः शीघ्रं प्लवमानो महाजवः ॥ १३

तस्य गत्वा पदं राजन्नासाद्य च महामृगम् ।

अग्निहोत्रं न लुप्येत तदानयत पाण्डवाः ॥ १४

ब्राह्मणस्य वचः श्रुत्वा सन्तप्तोऽथ युधिष्ठिरः ।

धनुरादाय कौन्तेयः प्राद्रवद्भ्रातृभिः सह ॥ १५

सन्नद्धा धन्विनः सर्वे प्राद्रवन्नरपुङ्गवाः ।

ब्राह्मणार्थं यतन्तस्ते शीघ्रमन्वगमन्मृगम् ॥ १६

कर्णिनालीकनाराचानुत्सृजन्तो महारथाः ।

नाविध्यन्पाण्डवास्तत्र पश्यन्तो मृगमन्तिकात् १७

तेषां प्रयतमानानां नादृश्यत महामृगः ।

अपश्यन्तो मृगं श्रान्ता दुःखं प्राप्ता मनस्विनः ॥ १८

अरणीसहितं मन्थं इति झ. पाठः । अरणी उत्तराधरेऽग्नि-
मथनकोष्ठे ताभ्यां सहितं मन्थं निर्मथनदण्डम् ॥ ८ ॥

आश्रमान्तरितः आश्रमदूरगतः ॥ ९ ॥ पदं मार्गं चिह्नं गत्वा
प्राप्य । तेनैव पथा तदानयत ॥ १४ ॥

शीतलच्छायमागम्य न्यग्रोधं गहने वने
क्षुत्पिपासापरीताङ्गाः पाण्डवाः समुपाविशन् ॥ १९
तेषां समुपविष्टानां नकुलो दुःखितस्तदा ।
अब्रवीद्भातरं श्रेष्ठममर्षात्कुरुनन्दनम् ॥ २०

नासिन्कुले जातु ममज्ज धर्मो
न चालस्यादर्थलोपो बभूव ।
अनुत्तराः सर्वभूतेषु भूप
संप्राप्ताः स्मः संशयं किंनु राजन् ॥ २१

॥ इति श्रीमन्महाभारते अरण्यपर्वणि आरण्यपर्वणि द्वादशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१२ ॥

त्रयोदशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१३ ॥

पिपासितेषु पाण्डवेषु युधिष्ठिरनियोगाद्वृक्षाग्रमधिरूढेन नकुलेन नातिदूरे किञ्चित्सरोविलोकनम् ॥ १ ॥ पानीयानय-
नाय सरोगतेषु नकुलादिषु यक्षवचनावमत्या पानीयपानेन दीर्घनिद्राश्रवणादनागतेषु युधिष्ठिरेणापि तत्सरोगमनम् ॥ २ ॥

युधिष्ठिर उवाच ।
नापदामस्ति मर्यादा न निमित्तं न कारणम् ।
धर्मस्तु विभजत्यर्थमुभयोः पुण्यपापयोः ॥ १
भीम उवाच ।
प्रातिकाम्यनयत्कृष्णां सभायां प्रेष्यवत्तदा ।
न मया निहतस्तत्र तेन प्राप्ताः स्म संशयम् ॥ २
अर्जुन उवाच ।
वाचस्तीक्ष्णास्थिभेदिन्यः सूतपुत्रेण भाषिताः ।
अतितीव्रा मया क्षान्तास्तेन प्राप्ताः स्म संशयं ॥ ३
सहदेव उवाच ।
शकुनिस्त्वां यदाऽजैषीदक्षयूतेन भारत
स मया न हतस्तत्र तेन प्राप्ताः स्म संशयम् ॥ ४
वैशंपायन उवाच ।
ततो युधिष्ठिरो राजा नकुलं वाक्यमब्रवीत् ।
आरुह्य वृक्षं माद्रेय निरीक्षस्व दिशो दश ॥ ५
पानीयमन्तिके पश्य वृक्षान्वाप्युदकाश्रयान् ।
एते हि भ्रातरः श्रान्तास्तव तात पिपासिताः ॥ ६
नकुलस्तु तथेत्युक्त्वा भ्रातुर्ज्येष्ठस्य शासनात् ।
तत उत्थाय मतिमाञ्छीघ्रमारुह्य पादपम् ।
अब्रवीद्भातरं ज्येष्ठमभिवीक्ष्य समन्ततः ॥ ७

पश्यामि बहुलान्राजन्वृक्षानुदकसंश्रयान् ।
सारसानां च निर्हादस्तत्रोदकमसंशयम् ॥ ८
ततोऽब्रवीत्सत्यधृतिः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
गच्छ सौम्य ततः शीघ्रं तूणैः पानीयमानय ॥ ९
नकुलस्तु तथेत्युक्त्वा भ्रातुर्ज्येष्ठस्य शासनात् ।
प्राद्रवद्यत्र पानीयं शीघ्रं चैवान्वपद्यत ॥ १०
स दृष्ट्वा विमलं तोयं सारसैः परिवारितम् ।
पातुकामस्ततो वाचमन्तरिक्षात्स शुश्रुवे ॥ ११
यक्ष उवाच ।
मा तात साहसं कार्षीर्मम पूर्वपरिग्रहः ।
प्रश्नानुक्त्वा तु माद्रेय ततः पिब हरस्व च ॥ १२
अनादृत्य तु तद्वाक्यं नकुलः सुपिपासितः ।
अपिबच्छीतलं तोयं पीत्वा च निपपात ह ॥ १३
चिरायमाणे नकुले कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
अब्रवीद्भातरं वीरं सहदेवमरिंदमम् ॥ १४
भ्राता चिरायते तात सहदेव तवाग्रजः ।
तं चैवानय सोदर्यं पानीयं च त्वमानय ॥ १५
सहदेवस्तथेत्युक्त्वा तां दिशं प्रत्यपद्यत ।
ददर्श च हतं भूमौ भ्रातरं नकुलं तदा ॥ १६
भ्रातृशोकाभिसंतप्तस्तृषया च प्रपीडितः ।

धर्मो न ममज्ज धर्मलोपोऽर्थलोपश्च नाभूत् । आलस्यादित्युप-
चर्यते । त्वयि अनुत्तराः प्रतिवाक्यरहिताः सर्वभूतेषु कार्यार्थे
उपस्थिते ओमित्येव वदामो नतु वाक्यान्तरमित्यर्थः । संशयं
ब्राह्मणस्य कर्मलोपनिमित्तं दोषम् ॥ २१ ॥ द्वादशाधिकत्रि-
शततमोऽध्यायः ॥ ३१२ ॥

निमित्तं फलम् । धर्मः प्रारब्धरूपस्तु अर्थं फलं सुखदुःख-
रूपं विभजति ॥ १ ॥ प्रेष्यवत् प्रेष्यामिव ॥ २ ॥ साहसं
जलपानरूपम् । परिग्रहो नियमः । यो मत्प्रश्नान्वदेत्स एवेतः
पयः पिबेद्धरेद्वेति ॥ १२ ॥

अमिदुद्राव पानीयं ततो वागभ्यमाषत ॥ १७
 मा तात साहसं कार्षीर्मम पूर्वपरिग्रहः ।
 प्रश्नानुक्त्वा यथाकामं पिबस्व च हरस्व च ॥ १८
 अनादृत्य तु तद्वाक्यं सहदेवः पिपासितः ।
 अपिबच्छीतलं तोयं पीत्वा च निपपात ह ॥ १९
 अथाब्रवीत्स विजयं कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 भ्रातरौ ते चिरगतौ बीभत्सो शत्रुकर्शन ॥ २०
 तौ चैवानय भद्रं ते पानीयं च त्वमानय ।
 त्वं हि नस्तात सर्वेषां दुःखितानामपाश्रयः ॥ २१
 एवमुक्तो गुडाकेशः प्रगृह्य सशरं धनुः ।
 आमुक्तस्वङ्गो मेधावी तत्सरः प्रत्यपद्यत ॥ २२
 यतः पुरुषशार्दूलौ पानीयहरणे गतौ ।
 तौ ददर्श हतौ तत्र भ्रातरौ श्वेतवाहनः ॥ २३
 'विगतासू नरव्याघ्रौ शयानौ वसुधातले ।'
 प्रसुप्ताविव तौ दृष्ट्वा नरसिंहः सुदुःखितः ।
 धनुरुद्यम्य कौन्तेयो व्यलोकयत तद्वनम् ॥ २४
 नापश्यत्तत्र किञ्चित्स भूतमस्मिन्महावने ।
 सव्यसाची पिपासार्तः पानीयं सोभ्यधावत ॥ २५
 अभिधावंस्ततो वाचमन्तरिक्षात्स शुश्रुवे ।
 यत्त्वमिच्छसि पानीयं नैतच्छक्यं बलात्त्वया ॥ २६
 कौन्तेय यदि वै प्रश्नान्मयोक्तान्प्रतिवक्ष्यसि ।
 ततः पास्यसि पानीयं हरिष्यसि च भारत ॥ २७
 वारितस्त्वब्रवीत्पार्थो दृश्यमानो निवारय ।
 यावद्वाणैर्विनिर्भिन्नः पुनर्नैवं वदिष्यसि ॥ २८
 एवमुक्त्वा ततः पार्थः शरैस्त्रानुमन्त्रितैः ।
 प्रववर्ष दिशः कृत्स्नाः शब्दवेधं च दर्शयन् ।
 कर्णिनालीकनाराचानुत्सृजन्भरतर्षभः ॥ २९
 स त्वमोघानिषून्मुक्त्वा तृष्णयाऽभिप्रपीडितः ।
 अनेकैरिषुसंघातैरन्तरिक्षे ववर्ष ह ॥ ३०
 यक्ष उवाच ।
 किं विधानेन ते पार्थ प्रश्नानुक्त्वा पयः पिब ।
 अनुक्त्वा च पिबन्प्रश्नान्पीत्वैव नभविष्यसि ३१
 स च मोघानिषून् दृष्ट्वा तृष्णया च प्रपीडितः ।

अवज्ञायैव तां वाचं पीत्वैव निपपात ह ॥ ३२
 अथाब्रवीद्भीमसेनं कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 नकुलः सहदेवश्च बीभत्सुश्च परंतप ॥ ३३
 चिरंगतास्तोयहेतोर्न चागच्छन्ति भारत ।
 तांश्चैवानय भद्रं ते पानीयं च त्वमानय ॥ ३४
 भीमसेनस्तथेत्युक्त्वा तं देशं प्रत्यपद्यत ।
 यत्र ते पुरुषव्याघ्रा भ्रातरोऽस्य निपातिताः ॥ ३५
 तान्दृष्ट्वा दुःखितो भीमस्तृषया च प्रपीडितः ।
 अमन्यत महाबाहुः कर्म तद्यक्षरक्षसाम् ॥ ३६
 स चिन्तयामास तदा योद्धव्यं ध्रुवमद्य मे ।
 पास्यामि तावत्पानीयमिति पार्थो वृकोदरः ॥ ३७
 ततोऽभ्यधावत्पानीयं पिपासुः पुरुषर्षभः ॥ ३८
 यक्ष उवाच ।
 मा तात साहसं कार्षीर्मम पूर्वपरिग्रहः ।
 प्रश्नानुक्त्वा तु कौन्तेय ततः पिब हरस्व च ॥ ३९
 एवमुक्तस्तदा भीमो यक्षेणामिततेजसा ।
 अनुक्त्वैव तु तान्प्रश्नान्पीत्वैव निपपात ह ॥ ४०
 ततः कुन्तीसुतो राजा प्रचिन्त्य पुरुषर्षभः ।
 'आत्मनाऽऽत्मानमन्विष्य विचारमकरोत्प्रभुः ४१
 ततश्चिरगतान्भ्रातृनथाऽऽज्ञाय युधिष्ठिरः ।
 चिरायमाणान्बहुशः पुनःपुनरुवाच ह ॥ ४२
 किंस्विद्वनमिदं दग्धं किंस्विदृष्टो मृतो भवेत् ।
 प्रहरन्तो महाभूतं शप्तास्तेनाथ तेऽपतन् ॥ ४३
 न पश्यन्त्यथवा वीराः पानीयं यत्र ते गताः ।
 अन्विच्छद्भिर्वने तोयं कालोऽयमतिपातितः ॥ ४४
 किन्तु तत्कारणं येन नायान्ति पुरुषर्षभाः ।
 गच्छाम्येषां पदं द्रष्टुमिति कृत्वा युधिष्ठिरः ॥ ४५
 समुत्थाय महाबुद्धिर्दह्यमानेन चेतसा ।
 व्यपेतजननिर्घोषं प्रविवेश महावनम् ॥ ४६
 रुरुभिश्च वराहैश्च पक्षिभिश्च निषेवितम् ।
 नीलभास्वरवर्णैश्च पादपैरुपशोमितम् ॥ ४७
 भ्रमरैरुपगीतं च पक्षिभिश्च समन्ततः ।
 'मृदुशाङ्गलसंकीर्णभूमिभागं मनोहरम् ॥ ४८

स गच्छन्कानने तस्मिन्हेमजालपरिष्कृतम् ।
ददर्श तत्सरः श्रीमान्विश्वकर्मकृतं यथा ॥ ४९
उपेतं नलिनीजालैः सिन्धुवारैः सचेतसैः ।

केतकैः करवीरैश्च पिप्पलैश्चैव संवृतम् ॥ ५०
'ततो धर्मसुतः श्रीमान्भ्रातृदर्शनलालसः ।'
श्रमार्तस्तदुपागम्य सरो दृष्ट्वाऽथ विस्मितः ॥ ५१

॥ इति श्रीमन्महाभारते अरण्यपर्वणि आरण्यपर्वणि त्रयोदशाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१३ ॥

चतुर्दशाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१४ ॥

युधिष्ठिरेण सरस्तीरशायिनां भ्रातृणामवलोकनेन सकरुणं परिदेवनपूर्वकं पानीयपानाय प्रयतनम् ॥ १ ॥ तथा यक्षेण स्वीयप्रभानामुत्तरदानमन्तरा जलपानस्य दुःशक्त्यवस्थेन तत्प्रतिषेधने तेषां समुचितोत्तरदानम् ॥ २ ॥ ततस्तुष्टेन यक्षेण भीमादीनां चतुर्णामुज्जीवनम् ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

स ददर्श हतान्भ्रातृलोकपालानिव च्युतान् ।
युगान्ते समनुप्राप्ते शक्रवैश्रवणोपमान् ॥ १
विनिकीर्णधनुर्बाणं दृष्ट्वा निहतमर्जुनम् ।
भीमसेनं यमौ चैव निर्विचेष्टान्गतायुषः ॥ २
स दीर्घमुष्णं निःश्वस्य शोकबाष्पपरिप्लुतः ।
तान्दृष्ट्वा पतितान्भ्रातृन्सर्वाश्चिन्तासमन्वितः ।
धर्मपुत्रो महाबाहुर्विललाप सुविस्तरम् ॥ ३
ननु त्वया महाबाहो प्रतिज्ञातं वृकोदर ।
सुयोधनस्य भेत्स्यामि गदया सक्थिनी रणे ॥ ४
व्यर्थं तदद्य मे सर्वं त्वयि वीरे निपातिते ।
महात्मनि महाबाहो कुरूणां कीर्तिवर्धने ॥ ५
मनुष्यसंभवा वाचो विधर्मिण्यः प्रतिश्रुताः ।
भवतां दिव्यवाचस्तु ता भवन्तु कथं मृषा ॥ ६
देवाश्चापि यदाऽवोचन्सूतके त्वां धनंजय ।
सहस्राक्षादनवरः कुन्ति पुत्रस्तवेति वै ॥ ७
उत्तरे पारियात्रे च जगुर्भूतानि सर्वशः ।
विप्रनष्टां श्रियं चैषामाहर्ता पुनरोजसा ॥ ८
नास्य जेता रणे कश्चिदजेता नैष कस्यचित् ।
सोयं मृत्युवशं यातः कथं जिष्णुर्महाबलः ॥ ९
अयं ममाशां संहत्य शेते भूमौ धनंजयः ।

आश्रित्य यं वयं नाथं दुःखान्येतानिसेहिम ॥ १०
रणे प्रगल्भौ वीरौ च सदा शत्रुनिबर्हणौ ।
कथं रिपुवशं यातौ कुन्तीपुत्रौ महाबलौ ।
यौ सर्वास्त्राप्रतिहतौ भीमसेनधनंजयौ ॥ ११
अश्मसारमयं नूनं हृदयं मम दुर्हृदः ।
यमौ यदेतौ दृष्ट्वाऽद्य पतितौ नावदीर्यते ॥ १२
शास्त्रज्ञा देशकालज्ञास्तपोयुक्ताः क्रियान्विताः ।
अकृत्वा सदृशं कर्म किं शेध्वं पुरुषर्षभाः ॥ १३
अविक्षतशरीराश्चाप्यप्रमृष्टशरासनाः ।
असंज्ञा भुवि संगम्य किं शेध्वमपराजिताः ॥ १४
सानूनिवाद्रेः संसुप्तान्दृष्ट्वा भ्रातृन्महामतिः ।
सुखं प्रसुप्तान्प्रस्विन्नः खिन्नः कष्टां दशां गतः ॥ १५
एवमेवेदमित्युक्त्वा धर्मात्मा स नरेश्वरः ।
शोकसागरमध्यस्थो दध्यौ कारणमाकुलः ॥ १६
इतिकर्तव्यतां चेति देशकालविभागवित् ।
नाभिपेदे महाबाहुश्चिन्तयानो महामतिः ॥ १७
अथ संस्तभ्य धर्मात्मा तदाऽऽत्मानं तपःसुतः ।
एवं विलप्य बहुधा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
बुद्ध्या विचिन्तयामास वीराः केन निपातिताः ॥ १८
नैषां शस्त्रप्रहारोस्ति पदं नेहास्ति कस्यचित् ।
भूतं महदिदं मन्ये भ्रातरो येन मे हताः ॥ १९

हेमजालानि हेमवर्णानि केसराणि तैः परिष्कृतं मण्डितम्
॥ ४९ ॥ सिन्धुवारैर्जलजविशेषैः ॥ ५० ॥ त्रयोदशाधिकत्रि-
ंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१३ ॥

विधर्मिण्योऽश्रुताः ॥ ६ ॥ न कस्यचिदजेताऽपितु सर्वस्यैव

जेता ॥ ९ ॥ आशां राज्याशाम् । संहत्य विनाश्य ॥ १० ॥
दध्यौ कारणं मरणहेतुं विचारितवान् ॥ १६ ॥ तपःसुतः
धर्मपुत्रः ॥ १८ ॥

एकाग्रं चिन्तयिष्यामि पीत्वा वेत्स्यामि वा जलम्
 'आतृणां व्यसनं घोरं सममेव महात्मनाम् ॥' २०
 स्यात्तु दुर्योधनेनेदमुपांशु परिकल्पितम् ।
 गान्धारराजरचितं सततं जिह्मबुद्धिना ॥ २१
 यस्य कार्यमकार्यं वा सममेव भवत्युत ।
 कस्तस्य विश्वसेद्वीरो दुष्कृतेरकृतात्मनः ॥ २२
 अथवा पुरुषैर्गूढैः प्रयोगोऽयं दुरात्मनः ।
 भवेदिति महाबुद्धिर्बहुधा समचिन्तयत् ॥ २३
 'आचार्यं किंनु वक्ष्यामि कृपं भीष्ममहं नु किम् ।
 विदुरं किंनु वक्ष्यामि बृहस्पतिसमं नये ॥ २४
 अम्बां च किंनु वक्ष्यामि सर्वदा दुःखभागिनीम् ।
 दृष्ट्वा मां आतृभिर्हीनं पृच्छन्तीं पुत्रगृद्धिनीम् ॥ २५
 यदा त्वं आतृभिः सर्वैः शक्रतुल्यपराक्रमैः ।
 सार्धं वनं गतो वीरैः कथमेकस्त्वमागतः ॥' २६
 कस्य किंनु विषेणेदमुदकं दूषितं यथा ।
 मृतानामपि चैतेषां विकृतं नैव जायते ।
 मुखवर्णाः प्रसन्ना मे आतृणामित्यचिन्तयत् २७
 एकैकशश्चौघबलानिमान्पुरुषसत्तमान् ।
 कोऽन्यः प्रतिसमासेत कालान्तक्यमादृते ॥ २८
 एतेन व्यवसायेन तत्तोयं व्यवगाढवान् ।
 पातुकामश्च तत्तोयमन्तरिक्षात्स शुश्रुवे ॥ २९
 यक्ष उवाच ।

अहं बकः शैवलमत्स्यभक्षो

नीता मया प्रेतवशं तवानुजाः ।

त्वं पञ्चमो भविता राजपुत्र

न चेत्प्रश्नान्पृच्छतो व्याकरोषि ॥ ३०

मा तात साहसं कार्ष्णिर्मम पूर्वपरिग्रहः ।

प्रश्नानुक्त्वा तु कौन्तेय ततः पिब हरस्व च ॥ ३१

युधिष्ठिर उवाच ।

रुद्राणां वा वसूनां वा मरुतां वा प्रधानभाक् ।

पृच्छामि को भवान्देवो नैतच्छकुनिना कृतम् ॥ ३२

हिमवान्पारियात्रश्च विन्ध्यो मलय एव च ।

चत्वारः पर्वताः केन पातिता भुवि तेजसा ॥ ३३
 त्वयाऽतीव महत्कर्म कृतं च बलिनांवर ।

'विनिघ्नता मेहेष्वासांश्चतुरोपि ममात्मजान् ॥' ३४

यान्न देवा न गन्धर्वा नासुराश्च न राक्षसाः ।

विषहेरन्महायुद्धे कृतं ते तन्महाद्भुतम् ॥ ३५

न त जानामि यत्कायं नाभिजानामि काङ्क्षितम् ।

कौतूहलं महज्जातं साध्वसं चागतं मम ॥ ३६

येनास्म्युद्विग्नहृदयः समुत्पन्नशिरोज्वरः ।

पृच्छामि भगवंस्तस्मात्को भवानिह तिष्ठति ॥ ३७

यक्ष उवाच ।

यक्षोऽहमस्मि भद्रं ते नास्मि पक्षी जलेचरः ।

मयैते निहताः सर्वे आतरस्ते निवारिताः ॥ ३८

वैशंपायन उवाच ।

ततस्तामशिवां श्रुत्वा वाचं स परुषाक्षराम् ।

यक्षस्य ब्रुवतो राजन्नाकम्पत तदाऽऽस्थितः ॥ ३९

विरूपाक्षं महाकायं यक्षं तालसमुच्छ्रयम् ।

ज्वलनार्कप्रतीकाशमधृष्यं पर्वतोपमम् ॥ ४०

सेतुमाश्रित्य तिष्ठन्तं ददर्श भरतर्षभः ।

मेघगम्भीरनादेन तर्जयन्तं महास्वनम् ॥ ४१

'उवाच यक्षः कौन्तेयं आतृशोकप्रपीडितम् ॥' ४२

इमे ते आतरो राजन्वार्यमाणा मयाऽसकृत् ।

बलात्तोयं जिहीर्षन्तस्ततो वै मृदिता मया ।

न पेयमुदकं राजन्प्राणानिह परीप्सता ॥ ४३

पार्थ मा साहसं कार्ष्णिर्मम पूर्वपरिग्रहः ।

प्रश्नानुक्त्वा तु कौन्तेय ततः पिब हरस्व च ॥ ४४

युधिष्ठिर उवाच ।

न चाहं कामये यक्ष तव पूर्वपरिग्रहम् ॥ ४५

कामं नैतत्प्रशंसन्ति सन्तो हि पुरुषाः सदा ।

यदात्मना स्वमात्मानं प्रशंसेत्पुरुषर्षभ ।

यथाप्रज्ञं तु ते प्रश्नान्प्रतिवक्ष्यामि पृच्छ माम् ॥ ४६

यक्ष उवाच ।

किंस्विदादित्यमुन्नयति के च तस्याभितथराः ।

कश्चैनमस्तं नयति कस्मिंश्च प्रतितिष्ठति ॥ ४७

युधिष्ठिर उवाच ।

ब्रह्मादित्यमुन्नयति देवास्तस्याभितश्चराः ।

धर्मश्चास्तं नयति च सत्ये च प्रतितिष्ठति ॥ ४८

यक्ष उवाच ।

केन सिच्छोत्रियो भवति केन सिद्धिन्दते महत् ।

केन सिद्धितीयवान्भवति राजन्केन च बुद्धिमान्

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रुतेन श्रोत्रियो भवति तपसा विन्दते महत् ।

धृत्या द्वितीयवान्भवति बुद्धिमान्वृद्धसेवया ॥ ५०

यक्ष उवाच ।

किं ब्राह्मणानां देवत्वं कश्च धर्मः सतामिव ।

कश्चैषां मानुषो भावः किमेषामसतामिव ॥ ५१

युधिष्ठिर उवाच ।

स्वाध्याय एषां देवत्वं तप एषां सतामिव ।

भरणं मानुषो भावः परिवादोऽसतामिव ॥ ५२

यक्ष उवाच ।

किं क्षत्रियाणां देवत्वं कश्च धर्मः सतामिव

कश्चैषां मानुषो भावः किमेषामसतामिव ॥ ५३

युधिष्ठिर उवाच ।

इष्वस्त्रमेषां देवत्वं यज्ञ एषां सतामिव ।

भयं वै मानुषो भावः परित्यागोऽसतामिव ॥ ५४

यक्ष उवाच ।

किमेकं यज्ञियं साम किमेकं यज्ञियं यजुः ।

का चैषां वृणुते यज्ञं कां यज्ञो नातिवर्तते ॥ ५५

युधिष्ठिर उवाच ।

प्राणो वै यज्ञियं साम मनो वै यज्ञियं यजुः

ऋगेका वृणुते यज्ञं तां यज्ञो नातिवर्तते ॥ ५६

यक्ष उवाच ।

किं सिद्धिदावपतां श्रेष्ठं किं सिद्धिनिवपतां वरम् ।

किं सिद्धिप्रतिष्ठमानानां किं सिद्धिप्रसवतां वरम् ॥ ५७

युधिष्ठिर उवाच ।

वर्षमावपतां श्रेष्ठं बीजं निवपतां वरम् ।

गावः प्रतिष्ठमानानां पुत्रः प्रसवतां वरः ॥ ५८

यक्ष उवाच ।

इन्द्रियार्थाननुभवन्बुद्धिमाँल्लोकपूजितः ।

संमतः सर्वभूतानामुच्छसन्को न जीवति ॥ ५९

युधिष्ठिर उवाच ।

देवतातिथिभृत्यानां पितृणामात्मनश्च यः ।

न निर्वपति पश्चानामुच्छसन्न स जीवति ॥ ६०

यक्ष उवाच ।

किं सिद्धिरुतं भूमेः किं सिद्धिदुच्चतरं च खात् ।

किं सिद्धिघ्नतरं वायोः किं सिद्धिदुत्तरं तृणात् ॥ ६१

युधिष्ठिर उवाच ।

माता गुरुतरा भूमेः खात्पितोच्चतरस्तथा ।

मनः शीघ्रतरं वाताच्चिन्ता बहुतरी तृणात् ॥ ६२

यक्ष उवाच ।

किं सिद्धिसुप्तं न निमिषति किं सिद्धिजातं न चेद्भते ।

कस्य सिद्धिदयं नास्ति का सिद्धिद्वेगेन वर्धते ॥ ६३

युधिष्ठिर उवाच ।

मत्स्यः सुप्तो न निमिषत्यण्डं जातं न चेद्भते ।

अश्मनो हृदयं नास्ति नदी वेगेन वर्धते ॥ ६४

यक्ष उवाच ।

किं सिद्धिप्रवसतो मित्रं किं सिद्धिनिमित्रं गृहे सतः ।

आतुरस्य च किं मित्रं किं सिद्धिनिमित्रं मरिष्यतः ॥ ६५

युधिष्ठिर उवाच ।

विद्या प्रवसतो मित्रं भार्या मित्रं गृहे सतः ।

आतुरस्य मिषज्जिन्नं दानं मित्रं मरिष्यतः ॥ ६६

यक्ष उवाच ।

कोऽतिथिः सर्वभूतानां किं सिद्धिर्म सनातनम् ।

वेदास्तस्याभितश्चरा इति अधर्मस्तमस्तं नयतीति क. च. ध.

पाठः ॥ ४८ ॥ केन द्वितीयो भवतीति ध. पाठः ॥ ४९ ॥

परित्याग आर्तानामिति शेषः । दानमेषां सतामिवेति क. पाठः

॥ ५४ ॥ का चैका वृश्चत इति क. ध. पाठः ॥ ५५ ॥ वागेका

वृश्चतेऽयमिति क. पाठः ॥ ५६ ॥ न निर्वपति न प्रयच्छति

देवतादिभ्यः ॥ ६० ॥ उक्तसाधनाशक्तेन मातापित्रोः शुश्रूषा

मनोनिरोधस्तृणवत्तुच्छायाश्चिन्तायास्त्यागश्च कर्तव्य इत्याह

किं सिद्धिर्विति । बहुतरं तृणमिति ध. पाठः । बहुतरी तृणादिति

ध. पाठः ॥ ६२ ॥ किं सिद्धिजातं नचोपति इति झ. पाठः

॥ ६४ ॥ सार्थः प्रवसतो मित्रमिति झ. पाठः ॥ ६६ ॥

अमृतं किंस्विद्राजेन्द्र किंस्वित्सर्वमिदं जगत् ॥ ६७

युधिष्ठिर उवाच ।

अतिथिः सर्वभूतानामग्निः सोमो गवामृतम् ।

सनातनोऽमृतो धर्मो वायुः सर्वमिदं जगत् ॥ ६८

यक्ष उवाच ।

किंस्विदेको विचरते जातः को जायते पुनः ।

किंस्विद्धिमस्य भैषज्यं किंस्विदावपनं महत् ॥ ६९

युधिष्ठिर उवाच ।

सूर्य एको विचरते चन्द्रमा जायते पुनः ।

अग्निर्हिमस्य भैषज्यं भूमिरावपनं महत् ॥ ७०

यक्ष उवाच ।

किंस्विदेकपदं धर्म्यं किंस्विदेकपदं यशः ।

किंस्विदेकपदं स्वर्ग्यं किंस्विदेकपदं सुखम् ॥ ७१

युधिष्ठिर उवाच ।

दाक्ष्यमेकपदं धर्म्यं दानमेकपदं यशः ।

सत्यमेकपदं स्वर्ग्यं शीलमेकपदं सुखम् ॥ ७२

यक्ष उवाच ।

किंस्विदात्मा मनुष्यस्य किंस्विदैवकृतः सखा ।

उपजीवनं किंस्विदस्य किंस्विदस्य परायणम् ॥ ७३

युधिष्ठिर उवाच ।

पुत्र आत्मा मनुष्यस्य भार्या दैवकृतः सखा ।

उपजीवनं च पर्जन्यो दानमस्य परायणम् ॥ ७४

यक्ष उवाच ।

धन्यानामुत्तमं किंस्विद्धनानां स्यात्किमुत्तमम् ।

लाभानामुत्तमं किं स्यात्सुखानां स्यात्किमुत्तमं ७५

युधिष्ठिर उवाच ।

धन्यानामुत्तमं दाक्ष्यं धनानामुत्तमं श्रुतम् ।

लाभानां श्रेय आरोग्यं सुखानां तुष्टिरुत्तमा ॥ ७६

यक्ष उवाच ।

किंस्विद्धर्मपरं लोके कश्च धर्मः सदाफलः ।

किं नियम्य न शोचन्ति कैश्च सन्धिर्न जीर्यते ॥ ७७

युधिष्ठिर उवाच ।

आनृशंसं परं धर्मात्रेताधर्मः सदाफलः ।

मनो यम्य न शोचन्ति सन्धिः सद्भिर्न जीर्यते ७८

यक्ष उवाच ।

किंनु हित्वा प्रियो भवति किंनु हित्वा न शोचति ।

किंनु हित्वाऽर्थवान्भवति किंनु हित्वा सुखी भवेत्

युधिष्ठिर उवाच ।

मानं हित्वा प्रियो भवति क्रोधं हित्वा न शोचति ।

कामं हित्वाऽर्थवान्भवति लोभं हित्वा सुखी भवेत्

यक्ष उवाच ।

किमर्थं ब्राह्मणे दानं किमर्थं नटनर्तके ।

किमर्थं चैव भृत्येषु किमर्थं चैव राजसु ॥ ८१

युधिष्ठिर उवाच ।

धर्मार्थं ब्राह्मणे दानं यशोर्थं नटनर्तके ।

भृत्येषु सङ्ग्रहार्थं च भयार्थं चैव राजसु ॥ ८२

यक्ष उवाच ।

केन स्विदावृतो लोकः केन स्विन्न प्रकाशते ।

केन त्यजति मित्राणि केन स्वर्गं न गच्छति ॥ ८३

युधिष्ठिर उवाच ।

अज्ञानेनावृतो लोकस्तमसा न प्रकाशते ।

लोभात्त्यजति मित्राणि सङ्गात्स्वर्गं न गच्छति ८४

यक्ष उवाच ।

मृतः कथं स्यात्पुरुषः कथं राष्ट्रं मृतं भवेत् ।

श्राद्धं मृतं कथं वा स्यात्कथं यज्ञो मृतो भवेत् ८५

युधिष्ठिर उवाच ।

मृतो दरिद्रः पुरुषो मृतं राष्ट्रमराजकम् ।

मृतमश्रोत्रियं श्राद्धं मृतो यज्ञस्त्वदक्षिणः ॥ ८६

यक्ष उवाच ।

का दिक्किमुदकं पार्थ किमन्नं किंच वै विषम् ।

श्राद्धस्य कालमाख्याहि ततः पिब हरस्व च ८७

युधिष्ठिर उवाच ।

सन्तो दिग्जलमाकाशं गौरन्नं ब्राह्मणं विषम् ।

एकपदं एकमेव पर्यवसानस्थानम् । दाक्ष्ये कृत्स्नो धर्मः पर्य-
वसित इत्यर्थः । एवमुत्तरत्र ॥ ७० ॥ प्रार्थनाविषं इति
वन० ६३

ज्ञ. पाठः ॥ ८७ ॥

श्राद्धस्य ब्राह्मणः कालः कथं वा यक्ष मन्यसे ८८
यक्ष उवाच ।

तपः किलक्षणं प्रोक्तं को दमश्च प्रकीर्तितः ।
क्षमा च का परा प्रोक्ता का च ह्रीः परिकीर्तिता ॥
युधिष्ठिर उवाच ।

तपः स्वधर्मवर्तित्वं मनसो दमनं दमः ।
क्षमा द्वन्द्वसहिष्णुत्वं ह्रीरकार्यनिवर्तनम् ॥ ९०
यक्ष उवाच ।

किं ज्ञानं प्रोच्यते राजन्कः शमश्च प्रकीर्तितः ।
दया च का परा प्रोक्ता किं चार्जवमुदाहृतम् ९१
युधिष्ठिर उवाच ।

ज्ञानं तत्त्वार्थसम्बोधः शमश्चित्तप्रशान्तता ।
दया सर्वसुखैषित्वमार्जवं समचित्तता ॥ ९२
यक्ष उवाच ।

कः शत्रुर्दुर्जयः पुंसां कश्च व्याधिरनन्तकः ।
कीदृशश्च स्मृतः साधुरसाधुः कीदृशः स्मृतः ९३
युधिष्ठिर उवाच ।

क्रोधः सुदुर्जयः शत्रुर्लोभो व्याधिरनन्तकः ।
सर्वभूतहितः साधुरसाधुर्निर्दयः स्मृतः ॥ ९४
यक्ष उवाच ।

को मोहः प्रोच्यते राजन्कश्च मानः प्रकीर्तितः ।
किमालस्यं च विज्ञेयं कश्च शोकः प्रकीर्तितः ॥ ९५
युधिष्ठिर उवाच ।

मोहो हि धर्ममूढत्वं मानस्त्वात्माभिमानिता ।
धर्मनिष्क्रियताऽऽलस्यं शोकस्त्वज्ञानमुच्यते ॥ ९६
यक्ष उवाच ।

किं स्थैर्यमृषिभिः प्रोक्तं किं च धैर्यमुदाहृतम् ।
स्नानं च किं परं प्रोक्तं दानं च किमिहोच्यते ९७
युधिष्ठिर उवाच ।

स्वधर्मे स्थिरता स्थैर्यं धैर्यमिन्द्रियनिग्रहः ।
स्नानं मनोमलत्यागो दानं वै भूतरक्षणम् ॥ ९८
यक्ष उवाच ।

कः पण्डितः पुमान्ज्ञेयो नास्तिकः कश्च उच्यते ।

को मूर्खः कश्च कामः स्यात्को मत्सर इति स्मृतः ॥
युधिष्ठिर उवाच ।

धर्मज्ञः पण्डितो ज्ञेयो नास्तिको मूर्ख उच्यते ।
कामः संसारहेतुश्च हृत्तापो मत्सरः स्मृतः ॥ १००
यक्ष उवाच ।

कोऽहंकार इति प्रोक्तः कश्च दम्भः प्रकीर्तितः ।
किं तदैवं परं प्रोक्तं किं तत्पैशुन्यमुच्यते ॥ १०१
युधिष्ठिर उवाच ।

महाज्ञानमहंकारो दम्भो धर्मो ध्वजोच्छ्रयः ।
दैवं दानफलं प्रोक्तं पैशुन्यं परदूषणम् ॥ १०२
यक्ष उवाच ।

धर्मश्चार्थश्च कामश्च परस्परविरोधिनः ।
एषां नित्यविरुद्धानां कथमेकत्र संगमः ॥ १०३
युधिष्ठिर उवाच ।

यदा धर्मश्च भार्या च परस्परवशानुगौ ।
तदा धर्मार्थकामानां त्रयाणामपि संगमः ॥ १०४
यक्ष उवाच ।

अक्षयो नरकः केन प्राप्यते भरतर्षभ ।
एतन्मे पृच्छतः प्रश्नं तच्छीघ्रं वक्तुमर्हसि ॥ १०५
युधिष्ठिर उवाच ।

ब्राह्मणं स्वयमाहूय याचमानमकिंचनम् ।
पश्चान्नास्तीति यो ब्रूयात्सोक्षयं नरकं व्रजेत् ॥ १०६
वेदेषु धर्मशास्त्रेषु मिथ्या यो वै द्विजातिषु ।

देवेषु पितृधर्मेषु सोऽक्षयं नरकं व्रजेत् ॥ १०७
विद्यमाने धने लोभादानभोगविवर्जितः ।
पश्चान्नास्तीति यो ब्रूयात्सोक्षयं नरकं व्रजेत् ॥ १०८
यक्ष उवाच ।

राजन्कुलेन वृत्तेन स्वाध्यायेन श्रुतेन वा ।
ब्राह्मण्यं केन भवति प्रब्रूहेतत्सुनिश्चितम् ॥ १०९
युधिष्ठिर उवाच ।

शृणु यक्ष कुलं तात न स्वाध्यायो न च श्रुतम् ।
कारणं हि द्विजत्वे च वृत्तमेव न संशयः ॥ ११०
वृत्तं यत्नेन संरक्ष्यं ब्राह्मणेन विशेषतः ।

अक्षीणवृत्तो न क्षीणो वृत्ततस्तु हतो हतः ॥ १११
 पठकाः पाठकाश्चैव ये चान्ये शास्त्रचिन्तकाः ।
 सर्वे व्यसनिनो मूर्खा यः क्रियावान्स पण्डितः ॥
 चतुर्वेदोऽपि दुर्वृत्तः स शूद्रादतिरिच्यते ।
 योऽग्निहोत्रपरो दान्तः स ब्राह्मण इति स्मृतः ११३
 यक्ष उवाच ।

प्रियवचनवादी किं लभते
 विमृशितकार्यकरः किं लभते ।

बहुमित्रकरः किं लभते
 धर्मे रतः किं लभते कथय ॥ ११४

युधिष्ठिर उवाच ।

प्रियवचनवादी ग्रीयो भवति
 विमृशितकार्यकरोऽधिकं जयति

बहुमित्रकरः सुखं वसत
 यश्च धर्मरतः स गतिं लभते ॥ ११५

यक्ष उवाच ।

को मोदते किमाश्चर्यं कः पन्थाः का च वार्तिका ।
 वद मे चतुरः प्रश्नान्मृता जीवन्तु बान्धवाः ११६
 युधिष्ठिर उवाच ।

पञ्चमेऽहनि षष्ठे वा शाकं पचति स्वे गृहे ।
 अनृणी चाप्रवासी च स वारिचर मोदते ॥ ११७
 अहन्यहनि भूतानि गच्छन्तीह यमालयम् ।
 शेषाः स्थावरमिच्छन्ति किमाश्चर्यमतः परम् ॥ ११८

तर्कोऽप्रतिष्ठः श्रुतयो विभिन्ना
 नैको मुनिर्यस्य मतं प्रमाणम् ।

धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायां
 महाजनो येन गतः स पन्थाः ॥ ११९

पृथ्वी विभाण्डं गगनं पिधानं
 सूर्याग्निना रात्रिदिवेन्धनेन ।

मासर्तुदर्वीपरिघट्टनेन
 भूतानि कालः पचतीति वार्ता ॥ १२०

जीवं जीवन्तम् ॥ १२६ ॥ अनुभावेन नकुलगतसामर्थ्येन
 ॥ १२८ ॥ नः अस्मान्मावधीत् ॥ १३० ॥ आनृशंस्यं अवै-

यक्ष उवाच ।

व्याख्याता मे त्वया प्रश्ना यथातत्त्वं परंतप ।
 पुरुषं त्विदानीं व्याख्याहि यश्च सर्वधनी नरः १२१

उवाच ।

दिवं स्पृशति भूमिं च शब्दः पुण्येन कर्मणा ।
 यावत्स शब्दो भवति तावत्पुरुष उच्यते ॥ १२२

तुल्ये प्रियाप्रिये यस्य सुखदुःखे तथैव च ।
 अतीतानागते चोभे स वै पुरुष उच्यते ॥ १२३

‘समत्वं यस्य सर्वेषु निस्पृहः शान्तमानसः ।
 सुप्रसन्नः सदा योगी स वै सर्वधनी नरः ॥’ १२४

यक्ष उवाच ।

व्याख्यातः पुरुषो राजन्यश्च सर्वधनी नरः ।
 तस्मात्त्वमेकं भ्रातृणां यमिच्छसि स जीवतु ॥ १२५

युधिष्ठिर उवाच ।

श्यामो य एष रक्ताक्षो बृहत्साल इवोत्थितः ।
 व्यूढोरस्को महाबाहुर्नकुलो यक्ष जीवतु ॥ १२६

यक्ष उवाच

प्रियस्ते भीमसेनोऽयमर्जुनो वः परायणम्
 त्वं कस्मान्नकुलं राजन्सापत्नं जीवमिच्छसि १२७

यस्य नागसहस्रेण दशसङ्ख्येन वै बलम् ।
 तुल्यं तं भीममुत्सृज्य नकुलं जीवमिच्छसि १२८

तथैनं मनुजाः प्राहुर्भीमसेनं प्रियं तव ।
 अथ केनानुभावेन सापत्नं जीवमिच्छसि ॥ १२९

यस्य बाहुबलं सर्वे पाण्डवाः समुपासते ।
 अर्जुनं तमपाहाय नकुलं जीवमिच्छसि ॥ १३०

युधिष्ठिर उवाच ।

धर्म एव हतो हन्ति धर्मो रक्षति रक्षितः ।
 तस्माद्धर्मं न त्यजामि मा नो धर्मो हतोऽवधीत् ॥

आनृशंस्यं परो धर्मः परमार्थाच्च मे मतम् ।
 आनृशंस्यं चिकीर्षामि नकुलो यक्ष जीवतु ॥ १३२

धर्मशीलः सदा राजा इति मां मानवा विदुः ।

षम्यम् । परमार्थात् सत्यात् ॥ १३१ ॥

स्वधर्मान्न चलिष्यामि नकुलो यक्ष जीवतु ॥ १३३
कुन्ती चैव तु माद्री च द्वे भार्ये तु पितुर्मम ।
समे सपुत्रे स्यातां वै इति मे धीयते मतिः ॥ १३४
यथा कुन्ती तथा माद्री विशेषो नास्ति मे तयोः ।

मातृभ्यां सममिच्छामि नकुलो यक्ष जीवतु ॥ १३५
यक्ष उवाच ।
यस्य तेऽर्थाच्च कामच्च आनृशंस्यं परं मतम् ।
तस्मात्ते आतरः सर्वे जीवन्तु भरतर्षभ ॥ १३६

॥ इति श्रीमन्महाभारते अरण्यपर्वणि आरण्यपर्वणि चतुर्दशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१४ ॥

पञ्चदशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१५ ॥

वक्ष्येण युधिष्ठिरं प्रति स्वस्वरूपप्रकाशनपूर्वकमरणिहरणादेः शीलशोधनाय स्वकृतत्वकथनेन तदभिमतवरप्रदानम् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततस्ते यक्षवचनादुदतिष्ठन्त पाण्डवाः ।
क्षुत्पिपासे च सर्वेषां क्षणेन व्यपगच्छताम् ॥ १
युधिष्ठिर उवाच ।
सरस्येकेन पादेन तिष्ठन्तमपराजितम् ।
पृच्छामि को भवान्देवो न मे यक्षो मतो भवान् ॥ २
वसूनां वा भवानेको रुद्राणामथवा भवान् ।
अथवा मरुतां श्रेष्ठो वज्री वा त्रिदशेश्वरः ॥ ३
मम हि आतर इमे सहस्रशतयोधिनः ।
तं योधं न प्रपश्यामि येन सर्वे निपातिताः ॥ ४
सुखं प्रति प्रबुद्धानामिन्द्रियाण्युपलक्षये ।
स भवान्सुहृदोऽस्माकमथवा नः पिता भवान् ॥ ५
यक्ष उवाच ।
अहं ते जनकस्तात धर्मो मृदुपराक्रम ।
त्वां दिदृक्षुरनुप्राप्तो विद्धि मां भरतर्षभ ॥ ६
यशः सत्यं दमः शौचमार्जवं ह्रीरचापलम् ।
दानं तपो ब्रह्मचर्यमित्येतास्तनवो मम ॥ ७
अहिंसा समता शान्तिस्तपः शौचममत्सरः ।
द्वाराण्येतानि मे विद्धि प्रियो ह्यसि सुतो मम ॥ ८

दिष्ट्या पञ्चसु रक्तोसि दिष्ट्या ते षट्पदी जिता ।
द्वे पूर्वे मध्यमे द्वे च द्वे शान्ते सांपरायिके ॥ ९
धर्मोऽहमिति भद्रं ते जिज्ञासुस्त्वामिहागतः ।
आनृशंस्येन तुष्टोऽसि वरं दास्यामि तेऽनघ ॥ १०
वरं वृणीष्व राजेन्द्र दाता ह्यसि तवानघ ।
ये हि मे पुरुषा भक्ता न तेषामस्ति दुर्गतिः ॥ ११
युधिष्ठिर उवाच ।
अरणी तु हता यस्य मृगेण वदतांवर ।
तस्याग्नयो न लुप्येरन्प्रथमोऽस्तु वरो मम ॥ १
धर्म उवाच ।
आरण्यमिदं तस्य ब्राह्मणस्य हृतं मया ।
मृगवेषेण कौन्तेय जिज्ञासार्थं तवानघ ॥ १
वैशंपायन उवाच ।
ददानीत्येव भगवानुत्तरं प्रत्यपद्यत ।
अन्यं वरय भद्रं ते वरं त्वममरोपम ॥ १
युधिष्ठिर उवाच ।
वर्षाणि द्वादशारण्ये त्रयोदशमुपस्थितम् ।
तत्र नो नाभिजानीयुर्वसतो मनुजाः क्वचित् १५

धीयते निश्चिनुते ॥ १३३ ॥ यस्मात्ते पार्थ धर्माच्च इति थ. ध.
पाठः ॥ १३५ ॥ चतुर्दशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१४ ॥

सुहृदः सुहृत् । छान्दसमदन्तत्वम् ॥ ५ ॥ पञ्चस्वात्मदर्श-
बसाधनेषु शान्तो दान्त उपरतस्तितिष्ठुः समाहितो भूत्वेति
श्रुत्युक्तेषु समादिषु । दिष्ट्या पूर्वपुण्यवशाद्रक्तोसि तस्य फलं
च षट्पदीजयः । पद्मन्ते प्राप्नुवन्ति देहिनमिति पदानि षड्भूमयो
योशनायापिपासे शोकं मोहं जरां मृत्युमत्येतीति श्रुत्युक्ताः ।

तेषां षण्णां पदानां समाहारः षट्पदी सा त्वया जिता । तेषु
पदेषु द्वे पदे पूर्वे जातमात्रस्य ह्यशनायापिपासे प्रथमं भवतः ।
द्वे मध्ये शोकमोहौ । शोक इष्टवियोगजश्चित्तस्य संतापः ।
मोहोऽतिपापेन कार्याकार्यप्रतिसंधानशून्यत्वम् । एते मध्ये
मध्यमे वयसि प्राप्नुतः । सांपरायिके जरामृत्यु उत्तरे वयस्युप-
तिष्ठतः । संपरायः परलोकस्तं प्रति नेतुमुदिते सांपरायिके
॥ ९ ॥ अरण्ये गतानीति शेषः । नोऽस्मान् ॥ १५ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ददानीत्येव भगवानुत्तरं प्रत्यपद्यत ।

भूयश्चाश्वासयामास कौन्तेयं सत्यविक्रमम् ॥ १६

यद्यपि स्वेन रूपेण चरिष्यथ महीमिमाम् ।

न वो विज्ञास्यते कश्चित्रिषु लोकेषु भारत ॥ १७

वर्षं त्रयोदशमिदं मत्प्रसादात्कुरुद्वहाः ।

विराटनगरे गूढा अविज्ञाताश्चरिष्यथ ॥ १८

यद्वः संकल्पितं रूपं मनसा यस्य यादृशम् ।

तादृशं तादृशं सर्वे छन्दतो धारयिष्यथ ॥ १९

अरणीसहितं भाण्डं ब्राह्मणाय प्रयच्छत ।

जिज्ञासार्थं मया ह्येतदाहृतं मृगरूपिणा ॥ २०

प्रवृणीष्वपरं सौम्य वरमिष्टं ददानि ते ।

न तृप्यामि नरश्रेष्ठ प्रयच्छन्वै वरांस्तथा ॥ २१

तृतीयं गृह्यतां पुत्र वरमप्रतिमं महत् ।

त्वं हि मत्प्रभवो राजन्विदुरश्च ममांशजः ॥ २२

युधिष्ठिर उवाच ।

देवदेवो मया दृष्टो भवान्साक्षात्सनातनः ।

यं ददासि वरं तुष्टस्तं ग्रहीष्याम्यहं पितः ॥ २३

जयेयं लोममोहौ च क्रोधं चाहं सदा विमो ।

दाने तपसि सत्ये च मनो मे सततं भवेत् ॥ २४

धर्म उवाच ।

उपपन्नो गुणैरेतैः स्वभावेनासि पाण्डव ।

भवान्धर्मः पुनश्चैव यथोक्तं ते भविष्यति ॥ २५

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्त्वान्तर्दधे धर्मो भगवाँल्लोकभावनः ।

समेताः पाण्डवाश्चैव सुखसुप्ता मनस्विनः ॥ २६

उपेत्य चाश्रमं वीराः सर्व एव गतऋमाः ।

आरणेयं ददुस्तस्मै ब्राह्मणाय तपस्विने ॥ २७

इदं समुत्थानसमागतं मह-

त्पितुश्च पुत्रस्य च कीर्तिवर्धनम्

पठन्नरः स्याद्विजितेन्द्रियो वशी

सपुत्रपौत्रः शतवर्षभाग्भवेत् ॥ २८

न चाप्यधर्मे न सुहृद्विभेदने

परस्वहारे परदारमर्शने ।

कदर्यभावे न रमेन्मनः सदा

नृणां सदाख्यानमिदं विजानताम् ॥ २९

॥ इति श्रीमन्महाभारते शतसाहस्रिकायां संहितायां वैयासिक्यां अरण्यपर्वणि आरणेयपर्वणि पञ्चदशाधिक-

त्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१५ ॥

आरणेयपर्व समाप्तम् ॥ २१ ॥ समाप्तमिदमरण्यपर्व च ॥ ३ ॥

अतःपरं विराटपर्व भविष्यति

तस्यायमाद्यः श्लोकः

जनमेजय उवाच

कथं विराटनगरे मम पूर्वपितामहाः ।

अज्ञातवासमुषिता दुर्योधनभयार्दिताः ॥ १

छन्दत इच्छातः ॥ १९ ॥ आरणेयमरणीसंपुटम् ॥ २७ ॥

समुत्थानसमागतं भीमादीनां समुत्थानं च धर्मराजेन सह

समागतं संमेलनं चेति समाहारः । पितुर्धर्मस्य । पुत्रस्य युधि-

ष्ठिरस्य । चात् समागतमिति समासैकदेशभूतमध्यनुवर्तते

॥ २८ ॥ कदर्यभावे कार्पण्ये । सदाख्यानं शुभाख्यानम्

॥ २९ ॥ पञ्चदशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१५ ॥

इदं वनपर्व कुंभघोणस्थेन टी. आर्. कृष्णाचार्येण टी. आर्. व्यासाचार्येण च मुंबय्यां